Волинський національний університет імені Лесі Українки

Факультет іноземної філології

Кафедра романської філології

ОКСАНА ГАЛЯН

Загальне мовознавство

Навчально-методичне видання

Луцьк
Вежа-Друк
2024

УДК 81’1(072)
Г 17

Рекомендовано до друку науково-методичною радою

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(протокол № 6 від 21 лютого 2024 року)

Рецензенти:

Мартинюк О.М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Круглій О.Р. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Галян О.В.

Г 17 Загальне мовознавство: навч.-метод. видання. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 69 с.

Навчально-методичне видання призначене для здобувачів факультету іноземної філології освітнього рівня «Бакалавр». Методична розробка має на меті ознайомити студентів із основними аспектами теорії мови, природою, сутністю, походженням та функціонуванням мови, методами дослідження, основними способами словотвору у мовознавстві. Містить лекційний матеріал, словник термінів, список рекомендованої літератури. Навчально-методичне видання може бути використане здобувачами не лише під час лекційних та практичних занять, але й для самостійної роботи, підготовки до підсумкового контролю.

УДК 81’1(072)

© Галян О. В., 2024

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Лекційне заняття №1 5
Лекційне заняття №2 10
Лекційне заняття №3 18
Лекційне заняття №4 27
Лекційне заняття №5 36
Лекційне заняття №6 42
Лекційне заняття №7 47
Лекційне заняття №8 52
Лекційне заняття №9 59

Словник термінів 62

Перелік питань до підсумкового контролю 68

Рекомендована література 69

ПЕРЕДМОВА

Освітній компонент «Загальне мовознавство» належить до дисциплін циклу загальної підготовки, займає особливе місце серед курсів, що вивчаються на факультетах філологічного профілю у вищих навчальних закладах. Значення цього освітнього компонента визначається тим, що він розглядає основні аспекти теорії мови, історичний розвиток та формування наукових концепцій, течій; становлення наукової методології.

Дисципліна «Загальне мовознавство» має на меті засвоєння здобувачами лінгвістичної теоретичної бази, ознайомлення студентів з основними періодами розвитку мовознавства, основами сучасного, здобутками вітчизняного, європейського та світового мовознавства, із методами наукового дослідження мови. У процесі викладання курсу «Загальне мовознавство» широко використовуються знання, набуті студентами під час засвоєння курсу «Вступ до мовознавства», «Інформаційні технології в лінгвістиці», «Критичне мислення». та інших лінгвістичних дисциплін. Викладання дисципліни включає лекції, семінари та практичні заняття.

Знання з освітнього компонента «Загальне мовознавство» необхідне філологу в його безпосередній практичній діяльності, у підвищенні культурного рівня і вдосконалення його методичної майстерності.

Лекційне заняття №1

Мовознавство як наука

План

1.Загальне мовознавство як наукова й навчальна дисципліна. Мета, предмет і об'єкт загального мовознавства, його основні завдання.
2. Періодизація історії загального мовознавства.
3. Місце мовознавства в системі наук.
4. Зв'язки мовознавства з природничими науками.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. К. : АТ «ОКО», 1996. С. 6 – 25
4. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
5. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

І. Мова – один із найвизначніших божественно-людських витворів, універсальне надбання людства й універсальна реальність суспільного існування. Це, за висловом німецького філософа Мартіна Гайдеґґера, оселя людського духа. І не дивно, що люди ще в давні часи зацікавились мовою і створили про неї науку – мовознавство.

Мовознавство, або лінгвістика, – наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників. Отже, **предметом мовознавства** є мова як притаманний тільки людині засіб спілкування й окремі конкретні мови в їх реальному функціонуванні, у статиці й динаміці, в їх теперішньому й минулому, в усіх їх взаємозв'язках та взаємодії з іншими соціальними феноменами (суспільством, свідомістю, культурою тощо). Проблеми сутності мови, її функцій, структури і розвитку є дуже важливими, оскільки мова є необхідною умовою мислення, існування й поступу суспільства. Через пізнання мови пролягає шлях до пізнання людини. Мовознавство – одна з найдавніших і найрозгалуженіших наук. Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома підрозділами цієї науки – конкретним (частковим) і загальним мовознавством.

Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика,) або групи споріднених мов (германістика, романістика тощо). **Загальне мовознавство** вивчає загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу. Деякі вчені пропонують розбити коло питань, що вивчають у курсі загального

мовознавства, на дві групи, розподіливши їх між власне загальним (у вужчому значенні) і теоретичним мовознавством.

У такому разі **загальне мовознавство** – лінгвістична дисципліна, яка вивчає всі мови світу і є ніби узагальненням конкретних лінгвістик (загальна фонетика, загальна граматика, структура всіх мов світу, типологія мов тощо. Уся проблематика **теоретичного мовознавства** може бути зведена до трьох проблем: 1) природа й сутність мови, її організація; 2) відношення мови до позамовних явищ; 3) методологія мовознавства. Отже, загальна структура мовознавства має такий графічний вигляд: Однак традиційно не розмежовують загальне й теоретичне мовознавство і всі перелічені вище проблеми розглядають у загальному мовознавстві. Між конкретним і загальним мовознавством існує тісний зв'язок: усе нове, відкрите при вивченні окремих мов, з часом входить до теорії загального мовознавства і, навпаки, кожне теоретичне досягнення використовується у практиці дослідження конкретних мов.

Традиційно курс загального мовознавства охоплює історію мовознавства, теорію мови і методологію мовознавства (під останньою розуміють науку про методи лінгвістичного аналізу). Уведення історії мовознавства до структури курсу загального мовознавства зумовлене тим, що історія мовознавства – це нагромадження знань про мову, розвиток внутрішньої логіки науки, поглиблення лінгвістичної теорії і вдосконалення методології мовознавства. Мовознавство розвивається спіралеподібно, спираючись на знання, здобуті людством на всіх попередніх етапах його розвитку. Курс загального мовознавства має підсумковий характер. Він узагальнює дані попередньо вивчених лінгвістичних дисциплін і дає їм теоретичне обґрунтування.

Головне завдання курсу загального мовознавства – розширення загальнолінгвістичної підготовки словесника, а також поглиблене вивчення проблем, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомлення з основними напрямами, ідеями і проблемами сучасного мовознавства, озброєння майбутнього спеціаліста методами наукового дослідження мови. Іншими словами, **мета курсу загального мовознавства** – поглиблення теоретичного і професійного рівнів як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя. Загальне мовознавство має не тільки велике пізнавальне значення; воно позитивно впливає на методику викладання мовних дисциплін у школі і вищому навчальному закладі. Викладачеві-філологу необхідні загальнолінгвістичні знання для того, щоб свідомо орієнтуватись у своєму предметі, розуміти зміни теоретичних положень і підходів до вивчення мови, перебудови в навчальних програмах, уміти правильно оцінити нові досягнення в науці, а також ефективно організувати методику навчального процесу. Один із видатних сучасних фізиків Луї де Бройль писав: «Дослідження живить викладання, а викладання, необхідне для того, щоб факел науки переходив від попереднього покоління до наступного, зміцнює дослідження».

Серед основних питань, які ставить і розв'язує загальне мовознавство, – питання про природу і сутність мови, її структуру, функціонування та розвиток, її зв'язок з позамовними явищами, а також про методи дослідження мови та межі їх найдоцільнішого і найефективнішого застосування.

Отже, **мовознавство** – наука про мову, її природу й функції, внутрішню структуру, закономірності існування та розвитку, а також реалізацію цих загальних рис у конкретних мовах. **Об'єкт мовознавства** – різні етнічні мови людських спільностей та їх угруповань у цілому. **Предмет** – людська мова взагалі як засіб спілкування людей, вираження їх думок і почуттів. **Мета курсу** – поглиблення теоретичного і професійного рівня, як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя. **Завдання курсу** – розширення загальнолінгвістичної підготовки словесника, а також поглиблене вивчення проблем, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомлення з основними напрямами, ідеями і проблемами сучасного мовознавства, озброєння майбутнього спеціаліста методами наукового дослідження мови. **Структура:** конкретне (часткове) і загальне мовознавство (власне загальне і теоретичне).

II. Періодизація історії загального мовознавства:

1. Мовознавство стародавніх часів (античне мовознавство).
2. Європейське мовознавство Середньовіччя, епохи Відродження та періоду XVII – XVIII століть.
3. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства й філософії мови (I пол. XIX ст.).
4. Логічне, натуралістичне та психологічне мовознавство (серед. XIX ст.).
5. Розвиток порівняльно-історичного мовознавства і молодограматизм (II пол. XIX – поч. XX ст.).
6. Соціологія мови, структуралізм, радянське мовознавство та інші напрями загального мовознавства XX ст.
7. Новітнє мовознавство кін. XX – поч. XXI ст.

III. Мовознавство як одна з центральних наук належить до гуманітарних. Оскільки мова – єдиний універсальний засіб спілкування, то зв'язки мовознавства з іншими науками є надзвичайно різноманітними і глибокими. Важко назвати наукову галузь, яка б не була пов'язана з мовознавством. Мовознавство, особливо загальне, найбільш органічно пов'язане з **філософією**. Філософія – це база, на якій розвивається мовознавство; вона вказує шляхи розв'язання основних мовознавчих проблем: суть, походження, розвиток мови, співвідношення мовної форми і змісту тощо. Жодна лінгвістична теорія не може обійти питання про відображення людським мисленням довкілля та про відношення мислення до мови. І це цілком закономірно, бо мислення здійснюється переважно за допомогою мови і дослідити характер мислення можна тільки через мову. Такі кардинальні проблеми загального мовознавства, як зв'язок мови і мислення, взаємовідношення між мовою і суспільством, специфіка відображення людиною довкілля в мові, знаковість мови (до речі, вона вже була порушена давньогрецькою класичною філософією), структурне членування і внутрішні зв'язки мовної структури, мовні універсали, методи і методики лінгвістичного дослідження, не можуть бути розв'язані без філософії. В історії теоретичного мовознавства відображені всі різновиди філософських концепцій. У свою чергу, мовознавство збагачує філософію новими фактами, що ілюструють філософські положення.

Оскільки мовознавство належить до суспільних наук, то, природно, тіснішими є його зв'язки з гуманітарними науками: історією, логікою, соціологією, етнографією, археологією, літературознавством. Зв'язок мовознавства з **історією,** як і з іншими науками, є обопільним. З одного боку, мовознавство допомагає історії, проливаючи світло на певні історичні факти, з іншого– використовує свідчення історії для пояснення суто мовних явищ.

Зв'язок мовознавства з логікою, яка вивчає форми вираження одиниць мислення – понять, суджень, умовиводів, полягає в тому, що «проникнути» в мислення можна тільки через мову і, навпаки, змістом мови є думка, мисль людини. Логіки через мову прагнуть розкрити закони мислення, його форми, будову, рух. Мовознавці вивчають структуру, функціонування і закони розвитку мови, а закони мислення їх цікавлять тією мірою, якою вони впливають на структуру мови. Фактично мовознавець і логік вивчають те саме явище – мову людини, але концентрують свою увагу на різних її аспектах, бо в них різна мета. Логіка постійно впливала на формування науки про мову. Такі терміни, як суб'єкт, предикат, об'єкт, атрибут, запозичені мовознавством з логіки

Тісний зв'язок має мовознавство із **соціологією** – наукою про закономірності й рушійні сили розвитку та функціонування соціальних систем – суспільства загалом і його соціальних груп. Цей зв'язок детермінований тим, що мова є явищем суспільним, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і водночас стан мови великою мірою залежить від суспільства. На стику соціології і мовознавства виникла соціолінгвістика – наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті.

Оскільки мова – важлива етнічна ознака, то неможливим є її повноцінне вивчення без **етнографії** – науки про побут і культуру народів. Без даних етнографії лінгвіст не може правильно пояснити значення окремих слів та виразів, які стосуються побуту, матеріальної та духовної культур, і правильно розкрити їх етимологію. Так, назву місяця січень дехто пов'язував зі снігом чи морозом (січе сніг, січе мороз), а назву червня з червоним кольором (цвітуть червоні квіти). Насправді ці назви пов'язані з господарською діяльністю: взимку наші предки рубали (сікли) ліс, розчищуючи ділянки землі під весняні посіви, а в червні збирали черв'яків, з яких виготовляли червону фарбу. Найтіснішими зв'язки мовознавства й етнографії виявляються у процесі вивчення діалектного словника – назви селянських будівель, начиння, одягу, знарядь праці, обрядів тощо. Етнограф на основі мовних фактів може простежити розвиток культури народу, зміни в побуті, а також історико-культурні зв'язки між народами. Зв'язок мовознавства з етнографією зумовив виникнення окремої науки – **етнолінгвістики,** яка вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови (вплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту, загалом культури народу).

Суто практичний характер має зв'язок мовознавства з **археологією** – наукою, що вивчає історичне минуле суспільства за виявленими під час розкопок

пам’ятками матеріальної культури. Археологи знаходять стародавні предмети, а мовознавці розшифровують зроблені на них написи. мовознавстві.

На сучасному етапі зв’язок мовознавства з біологією засвідчується американською генеративною лінгвістикою, особливо гіпотезою вроджених мовних структур. Дослідження можливого спадкового характеру мовних здібностей людини, що пов’язано з проблематикою глотогенезу, та ідея моногенезу мови також спираються на біологічне підґрунтя. З іншого боку, дешифрування генетичного коду базується на засвоєнні біологами досвіду мовознавства і на типологічних аналогіях зі структурою природної мови, які вивчають генетики і лінгвісти. Анатомічні знання потрібні мовознавцеві для вивчення будови і функціонування мовного апарату людини, а без знань фізіології (робота мозку, нервової системи) неможливо пояснити не тільки творення і сприйняття звуків, а взагалі породження і сприйняття мовлення. Та й сама структура мови багато в чому зумовлена фізіологічними особливостями людини, можливостями людського організму. Нині у мовознавстві стали застосовувати фізіологічні методи дослідження (методика фізіологічних реакцій).

Давню традицію взаємозв’язків засвідчують **мовознавство і психологія** – наука про процеси й закономірності психічної діяльності. Психологічні теорії мови набули поширення у другій половині XIX ст. У 50-ті роки XX ст. на стику мовознавства і психології виникла психолінгвістика – наука, яка вивчає процеси формування і сприйняття мовлення. Взаємопроникнення мовознавства і психології зумовлене тим, що функціонування мови є наскрізь психологічним. Процес мовного спілкування, сприйняття, розуміння мовлення неможливо пояснити без психології. Більше того, вся мовна система зберігається у психіці, у свідомості людини. Багато семантичних процесів (метафоричні, метонімічні переноси, зближення значень та ін.) пояснюються законами асоціації, бо зв’язок предмета з його назвою має психічний характер.

Останніми роками пожвавилися зв’язки мовознавства з **медициною.** Медики використовують мовні факти для діагностики захворювань, а мовознавці користуються медичними даними для прогнозування мовленнєвої поведінки. На стику медицини і мовознавства виникла **нейролінгвістика** – наука, яка на основі лінгвістичних даних вивчає функції і зони центральної нервової системи, пов’язані з мовою (в нормі й патології). На межі мовознавства і психіатрії знаходяться дослідження особливостей мовлення при різних видах психічних захворювань. Для розуміння особливостей фізіології людини мова відіграє особливу роль, що нині враховується у психотерапевтичній практиці (тексти для самонавіювання тощо).

IV. Зв’язок мовознавства з **географією** полягає у використанні географічних даних для встановлення давніх місць поселень певного народу, у зверненні до географії під час дослідження топоніміки, мовних контактів тощо. Зв’язок цих двох наук зумовив появу наприкінці XIX ст. нового розділу в мовознавстві – **лінгвогеографії,** предметом якої є дослідження територіального поширення мовних явищ і нанесення їх на карту у вигляді ізоглос. Семіотика – наука про загальні властивості знаків і знакових систем – спирається на багато

ідей і результатів мовознавства, а мовознавству дає нові погляди на мову й методи її дослідження. Вона вивчає мову в одному ряду з іншими знаковими системами (математичними знаками, різних видів сигналами, жестами, мімікою, музикою, живописом тощо). Аспект бачення й осмислення мови в семіотиці відмінний від лінгвістичного. Лінгвістика розглядає мову в різноманітних аспектах, а семіотика вивчає тільки загальні властивості знаків.

Зв'язок мовознавства з **фізикою,** а саме з таким її розділом як акустика, найпомітніший у вивченні звуків. Такі характеристики звуків, як висота, сила, тривалість, тембр, є власне фізичними. Крім того, сучасна експериментальна фонетика для спостережень використовує електроакустичні прилади (осцилографи, спектрографи, інтонографи тощо, а також прилади, які фіксують артикулювання звуків).

Мовознавство є тією гуманітарною наукою, яка першою стала використовувати математичні методи для дослідження свого об'єкта – і для одержання, і для оформлення (запису) своїх результатів. Особливого поширення в мовознавчих дослідженнях набула статистика та побудова моделей і графіків. Помітним явищем у лексикографії стали частотні словники. Оскільки розвиток і функціонування мови, структура різноманітних мовленнєвих ланцюжків, використання мовних одиниць і категорій підпорядковуються не жорстким, а ймовірнісним закономірностям, то для їх вивчення стали застосовувати математичну теорію ймовірностей. Такі поширені в лінгвістиці поняття, як частота, коливання частот, вибірка, середня вибіркова частота, запозичені з математики. Для формального опису мов ефективно використовують поняття і методи математичної логіки.

Отже, серед явищ, які є об'єктами різних наук, важко знайти такий об'єкт, який хоча б віддалено нагадував людську мову. Мову можна вивчати з найрізноманітніших поглядів і в найрізноманітніших аспектах. Багатоаспектність дослідження мови зумовлена її складністю. Саме тому сучасне мовознавство являє собою комплекс численних дисциплін і напрямів, які то зближуються і перехрещуються, то розходяться. Мовознавство стало фундаментальною когнітивного наукою з надзвичайно широким прикладним спектром.

Лекція №2

Мовознавство стародавнього світу.

План

1. Мовознавство в Давній Індії.
2. Давньокитайське мовознавство.
3. Мовознавство в Давній Греції та Римі.
4. Давнє арабське мовознавство.

Література:

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. К. : АТ “ОКО”, 1996. С. 6 – 25
4. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
5. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

Багато мовознавців виникнення науки про мови датують 1660 роком – виходом «Універсальної граматики», інші – початком XIX ст. – появою порівняльно-історичного мовознавства, визначаючи весь попередній період як «донаукове» мовознавство. Погодитися з цими твердженнями важко, оскільки чимало важливих проблем мовознавства (наприклад, походження мови, зв'язок мови з мисленням, зв'язок мовного знака зі значенням, взаємовідношення логічних та граматичних категорій, виділення частин мови і членів речення та ін.) були предметом вивчення ще в далекому минулому.

У давньому мовознавстві виділяють чотири наукові традиції: *давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську.*

І. Мовознавство в Давній Індії.

Найдавнішою науковою традицією є давньоіндійська. Вона налічує 3000 років. Виникнення давньоіндійського мовознавства зумовлене суто практичними потребами. Із покоління до покоління віками передавалися усним шляхом священні гімни (Веди). Згодом вони були зафіксовані писемно й увійшли до чотирьох збірників – Рігведа, Самаведа, Яджурведа й Атхарваведа. Давні індуси вважали, що ці священні гімни є божественними і тому їх необхідно оберігати від псування. Якщо ж не буде збережена смислова і формальна, тобто орфоепічна точність, то це перешкоджатиме спілкуванню з Богом. Прагнучи зберегти точність Вед і забезпечити їх розуміння (не всі старі тексти Вед для індусів того часу були незрозумілими), а також намагаючись уберегти їх мову від впливу розмовних варіантів давньоіндійської мови (пракритів) і здійснюючи нормалізацію санскриту – літературної мови, яка функціонувала як жива мова до V ст. до н. е., а далі використовувалася тільки в релігійній сфері, давні індуси детально вивчали мовні явища і створили оригінальну й добре розвинуту лінгвістичну науку. Уже в самих Ведах розглядаються деякі мовознавчі питання, зокрема питання фонетики, орфографії, граматики і лексики. Давньоіндійське мовознавство першої половини IV – другої половини III ст. до н. є. досягло такого високого рівня, що вплинуло на розвиток порівняльно-історичного мовознавства в XIX ст.

Найвідомішим давньоіндійським мовознавцем є ***Паніні*** (V- IV ст. до н. є.) – один із основоположників мовознавства, автор першої граматики санскриту. Вважають, що його граматика створена в усній формі й розрахована на усне

передавання. Для легкого запам'ятовування вона подана у вигляді 3996 віршованих правил (сутр). Через декілька століть її було записано.

Паніні трактує мову як систему, що складається з фонетичного, морфологічного, словотвірного і синтаксичного рівнів. Саме розуміння мови як системи зумовило введення ним понять фонеми та нульової морфеми, до чого європейське мовознавство прийшло лише наприкінці XIX ст. Вихідною (початковою) одиницею мови Паніні вважав корінь, з якого з допомогою афіксів за правилами внутрішніх сандхі (поєднання морфем) утворюються слова, а відтак за правилами зовнішніх сандхі (поєднання слів) – речення і тексти. Орієнтація на синтез зумовила розгляд мовних одиниць від нижчих до вищих. Цим, очевидно, зумовлена його зацікавленість коренями і закінченнями. З часом це було перенесено і в лексикографію. Отже, його граматика нагадує ідеальну формалізовану схему і є породжувальною за своїм характером (у норму входило те, що могло породжуватися на основі правил Паніні). Породжувальний характер правил також пов'язаний з уявленням про мову як систему (в Європі про це заговорили не раніше XIX ст.). Паніні вважають і родоначальником індійської діалектології (у своїй граматиці він звертає увагу на діалектні особливості Східної Індії), а також першим мовознавцем, який застосував зіставний метод (у багатьох випадках зіставляє санскрит із ведичною мовою). Граматика Паніні впродовж двох тисячоліть була зразком опису класичного санскриту.

Інші давньоіндійські граматисти **Яска** (**V**ст. до н.е), ***Вараручі*** (**III** або **II** ст. до н.е.), **Катьяяна(III** ст.до **н.е.), (*Патанджалі* (II** ст.до **н.е)**, ***Бхартріхарі*** (**V-VI** ст. н. є.) розвивають учення Паніні. Зокрема, вони виділяють чотири частини мови – ім'я, дієслово, прийменник і частку. Слово ділять на основу і закінчення. В іменниках визначають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і ablavitus,, але називають їх за порядком розташування: перший, другий, третій і т. д. Детально описують звуки, класифікуючи їх за фізіологічним принципом. Слова ділять на склади. Складотворчим вважають голосний звук.

Давньоіндійські вчені започаткували ідею історичного розвитку мов і їх порівняльно-історичного вивчення. Так, Вараручі вивчав пракрити й дійшов висновку, що вони постали з однієї мови – санскриту. Отже, він застосував порівняльно-історичний метод задовго до того, як його стали використовувати в Європі. Мовознавці Давньої Індії також укладали словники. Ще в V ст. до н. є. Яска склав коментарі до Вед – пояснення незрозумілих слів. Однак найвідомішим словником є словник Амари – «Амаракоша» (V ст. н. е.). Цей словник укладений за кореневим принципом, тобто в ньому наведено тільки корінь слова: *vid* - «знати», *tud* - «штовхати», *pac- «варити», bhar*- «нести».

Давньоіндійські вчені не тільки описували мову, а й досліджували її філософські проблеми. Бхартріхарі вивчав співвідношення речення і судження (обчислював трансформації одного судження, за яких будь-яке судження еквівалентне іншому з погляду логічного змісту), роль слова у мові (виділив слово як абстрактний інваріант, особливу духовну сутність, тобто як одиницю мови, і слово як конкретну одиницю мовлення).

Датський мовознавець Вільгельм-Людвіг Томсен зазначав, що «висота, якої досягло мовознавство індусів, цілком виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX ст., та й то навчившись багато чого в індійців».

II. Давньокитайське мовознавство.

Перші мовознавчі праці в Китаї належать до I тисячоліття до н. е. Так, у V ст. до н. є. з'явилися тлумачення незрозумілих слів у давніх текстах, а також праці про зв'язок між словом і властивостями позначуваного ним предмета чи явища. У III ст. до н. е. китайці дійшли висновку, що назва нерозривно пов'язана з позначуваним, і так виникала теорія «виправлення імен», тобто вибору імені, яке б відповідало позначуваному. Наприклад, якщо правління імператора було невдалим, девіз правління оголошували «неправильним» і змінювали. Вважалося, що людина, яка займає певне соціальне становище, повинна поводитись відповідно до назви цього становища. У II ст. до н. є. було укладено перший ієрогліфічний словник. Далі словникова робота стала провідною в китайському мовознавстві.

Першим класиком китайського мовознавства вважають ***Сю Шеня*** **(I** ст. н. е.). Він здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх складові частини (цим користуються до наших днів). Специфіка китайського мовознавства в тому, що до II-III ст. н. е. китайські вчені досліджували тільки значення й написання ієрогліфів, а не вимову слів. Опрацьований Сю Шенем аналіз ієрогліфів з'явився раніше, ніж перші праці з фонетики. Це пояснюється складністю структури китайських ієрогліфів, які вимагають уміння членувати їх на частини і складати їх із частин. Створення таких словників зумовлене також великою кількістю ієрогліфів, запам'ятовування яких перевищує потенції людської пам'яті.

На китайську лінгвістичну традицію вплинув складовий характер китайської мови. Основною одиницею китайської фонетики вважають *цзи* – склад у цілому, який водночас відповідає писемному знакові та лексичній одиниці й розглядається як основна одиниця і лексики, і граматики. Спочатку *цзи* інтерпретували як неподільну одиницю, пізніше з розвитком фонетики як розділу мовознавства *цзи* почали членувати: відділили тон як особливу характеристику складу, а те, що залишилося після відрахування тону, ділили на дві частини, які в нашому мовознавстві прийнято називати ініціаллю і фіналлю. *Ініціаль* – приголосний, з якого починається склад, а *фіналь* – усе інше (голосний + приголосні). Фіналь утворює риму. З XI ст. китайські мовознавці складають таблиці, в яких склади впорядковуються за ініціалями і фіналями. Звуків (фонем) у китайському мовознавстві не виділяли аж до ознайомлення з європейською традицією та її прийняття. Такий підхід пов'язаний із жорсткою структурою китайського складу.

З III ст. н. є. з'являються перші словники омофонів і рифм. На початку XVIII ст. укладено великий словник, який містить 47 035 ієрогліфів і 1995 їх варіантів. Граматиці в китайській лінгвістиці приділяли незначну увагу. Це зумовлено тим, що не було необхідності виділяти граматику в окрему дисципліну, бо в китайській мові немає словозміни й граматичної афіксації (правда, є службові слова, але їх описували в лексикографії). Класифікації за

частинами мови також не було, за винятком виділення «повних» і «пустих» слів, що так само пов'язано з особливостями будови китайської мови (немає словозміни, а синтаксично більшість слів може виступати в найрізноманітніших позиціях). Хоча синтаксис є дуже важливим для китайської мови, він не став об'єктом вивчення. Граматична наука в Китаї почала формуватися лише наприкінці XVIII - на початку XIX ст. Перша граматика китайської мови з'явилася 1898 р. і то під впливом європейської традиції.

Досліджували китайські мовознавці й питання діалектології та етимології. Так, ще на початку нашої ери Ян Сюн написав працю про народні слова, що ввійшли до літературної мови, вказавши на місце, звідки кожне з цих слів походить. У II ст. Лю Си уклав словник «Шимін» («Тлумачення імен»), у якому дано етимологію китайських імен.

Китайське мовознавство аж до кінця XIX ст. розвивалося самостійно без будь-яких впливів інших лінгвістичних традицій. У XIX ст. китайці ознайомилися з європейським мовознавством, і китайська традиція, на відміну від індійської, швидко піддалася впливу європейської. Нині в чистому вигляді вона вже не існує, хоча деякі її ідеї та методи, особливо ті, що стосуються ієрогліфіки, збереглися.

III.Мовознавство в Давній Греції та Римі.

У Давній Греції мовознавство розвивалось дещо в іншому напрямі, ніж у Давній Індії та Китаї. Початок античному мовознавству поклали філософи, тому розрізняють два періоди: філософський (V-III ст. до н. є.) і александрійський **(**III ст. до н.е – IV ст. н. е).

Філософський період. У цей період предметом наукових дискусій було питання про природу слова і відношення слова до речі. Філософів цікавило, отримує кожна річ назву відповідно до своєї природи (physei) чи зв'язок між назвою і річчю є довільним, установлюється людьми за умовною згодою, свідомо (thesei). Так, ***Геракліт*** (VI - V ст. до н. е.) стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. В імені розкривається природа речі. Протижлену думку висловив філософ ***Демокріт*** (V - IV ст. до н. е.): імена речам дають люди на свій розсуд. Як доказ своєї правоти він наводив приклади невідповідності між словом і річчю: 1) одне слово може називати декілька різних речей (багатозначність); 2) одна річ може називатися різними словами (синонімія); 3) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія); 4) значення слів можуть змінюватися; 5) існують поняття без однослівної назви.

Суперечки давньогрецьких учених відображені у творі філософа ***Платона*** (прибл. 427 - 347 рр. до н.еє.) «Кратіл, або про правильність імен» у формі діалогу між Кратілом, який обстоює тезу про природний характер назв, і Гермогеном, який наполягає на тому, що назви встановлюються законом. Сам Платон не підтримує жодної з цих точок зору, а лише резюмує: важливим є не протиставлення, а визнання, що в мові панує глибока внутрішня цілеспрямованість, а не невмотивована, свавільна примха. Платонові ж належить і перша спроба виділення частин мови: він розрізняє ім'я і дієслово.

Повнішу й точнішу картину частин мови окреслює *Арістотель* (384 - 322 рр. до н. е.) у своїх творах «Поетика» і «Риторика». Він виділяє імена, дієслова і допо-міжні слова (сполучники та зв'язку). Щоправда, Арістотель не розмежовує частини мови і члени речення, тому імена ототожнює з суб'єктами, а дієслова з предикатами. Це є свідченням того, що Арістотеля, як і Платона, не цікавили частини мови як мовні категорії. Він їх виділяв у зв'язку з філософськими пошуками у сфері проблем мислення, тому ототожнював ці категорії з категоріями логіки чи, правильніше, підпорядковував логічним категоріям. Його якоюсь мірою можна вважати основоположником логічного напряму в мовознавстві. Арістотелю мовознавство завдячує також введенням поняття початкової форми (для імен – форма називного відмінка, для дієслів – форма 1-ої особи) і граматичного роду (розрізняє чоловічий, жіночий і середній рід). Важливим є й те, що він перший наблизився до розуміння знакової природи мови.

Подальша робота з уточнення мовних категорій пов'язана з філософською *школою стоїків* (від назви порту *Stoa* в Афінах, де збиралися представники цієї школи) – однією з головних течій елліністичної й римської філософії кінця IV ст. н. е., яка розробляла основи морального життя і вбачала їх у подоланні пристрастей, в «силі духа», що виявляється в підкоренні розумові та долі. Стоїки уточнили й розширили класифікацію частин мови (встановили п'ять частин мови: дієслово, сполучник, член, власні імена й загальні назви), уперше ввели поняття відмінка в систему відмінків і виділили прямий і непрямий відмінки. Вступивши в суперечку про «природний» чи умовний характер назв і вважаючи, що слова спочатку були «правильними, істинними», вони стимулювали розвиток етимології. Однак, не маючи наукових принципів етимологізування, вони довільно тлумачили «правильні» значення слів, чим завдали шкоди етимології. Стоїки торкнулися питання аналогії та аномалії в мові, тобто наявності чи відсутності закономірностей у самій мові. Щодо розуміння цього питання виокремились *аналогісти,* які інтерпретували мову як систему чітких правил, що не мають винятків, і *аномалісти,* які доводили, що мова допускає відхилення від закономірностей. Ця дискусія мала важливе значення для створення нормативної граматики, де поряд із граматичними правилами («аналогіями») стали наводити винятки з правила («аномалії»). Суперечка між аналогістами й аномалістами була настільки популярною, що привернула увагу до проблеми і далеких від філософії та мовознавства людей. Є свідчення, що навіть Юлій Цезар написав працю про аналогію.

Александрійський період, бурхливого розвитку класична традиція у мовознавстві зазнала в Александрійській державі Птолемеїв (III ст. до н. е. - V ст. н. е.) – Єгипті. Саме тут граматика відокремилася від філософії, стала самостійною наукою. Це було зумовлено виданням класичних літературних творів (Гомера, Есхіла, Софокла та ін.), необхідністю філологічної інтерпретації цих творів, нормуванням спільної єдиної літературної мови всієї Греції – так званого койне.

Найвідомішими мовознавцями александрійської епохи були Арістарх Самофракійський (217–145 рр. до н. е.), Діонісій Фракійський (170–90 рр. до н.

є.) і Аполлоній Діскол **(**II ст. н. е.). *Арістарх Самофракійський* видав і прокоментував твори Гомера, Гесіода, Архілоха, Піндара, Есхіла й Арістофана. Коментарі зводились до розбору текстів і виправлення помилок. Найбільшою заслугою Арістарха Самофракійського є створення повної класифікації частин мови. Він виділив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, займенник, прислівник, сполучник, прийменник, член (артикль), і класифікація набула завершеного вигляду.

Учень Арістарха Самофракійського ***Діонісій Фракійський*** створив підручник граматики. У цьому підручнику він уперше трактує частини мови в суто морфологічному (не синтаксичному) аспекті й уводить поняття акциденцій, тобто граматичних категорій. Так, у дієслові він виділяє категорії часу (теперішній, минулий і майбутній), стану (активний, пасивний і середній) та особи (перша, друга і третя).

Аполлоній Діскол – основоположник грецького синтаксису, який він визначає як учення про словосполучення. У словосполученні, на його думку, головну роль відіграють дієслово та ім'я. Синтаксичну теорію Аполлонія Діскола, викладену в його основній праці «Синтаксис», взято за основу багатьох пізніших шкільних граматик.

Крім граматики, александрійські мовознавці глибоко опрацювали фонетику. Вони чітко розрізняли звуки й букви. Звуки класифікували на голосні та приголосні. У букві розрізняли два елементи – зображення і назву.

Мовознавство Давнього Риму не залишило оригінальних праць. Римські мовознавці переповідали погляди давньогрецьких учених. Заслуговують уваги праця «Про латинську мову» ***Марка-Теренція Варрона*** **(**116 - 27 рр. до н. е.), де описано граматичну систему латинської мови за давньогрецькими зразками, та підручник латинської мови ***Квінтпа-Реммія Палемона*** **(I**ст. до н. е.), де вперше подано впорядковану латинську граматичну термінологію, яка стала основою термінології сучасного мовознавства. Пізніше з'являються два варіанти (поширений і скорочений) граматики латинської мови ***Елія Доната*** (прибл. 350 р. н. є.) і найповніша граматика латинської мови ***Прісціана*** (прибл. 526 - 527 рр. н. е.). Обидва підручники майстерно написані й служили 1000 років (аж до середньовіччя) в Європі як зразкові граматики латинської мови. За їх взірцем створювали граматики живих європейських мов.

Внесок римських мовознавців у граматичну теорію полягає в тому, що вони вивели з частин мови артикль, якого немає в латинській мові, ввели вигук, відкрили новий відмінок – аблятив і числівники поділили на кількісні та порядкові. Вивчаючи ораторське мистецтво, вони глибоко досліджували і стилістику на всіх мовних рівнях (фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, а також на рівні тексту). Прикладом є підручник із красномовства «Institutio oratoria» («Ораторські настанови») Марка-Фабія Квінтіліана (прибл. 35- 96 рр. н. е.).

IV. Давнє арабське мовознавство.

Арабське мовознавство досягло великих успіхів в епоху халіфату (VII-XII ст.). Халіфат був багатонаціональною державою, в якій проживали перси, сирійці, греки, євреї та інші народи. Його територія охоплювала Аравію, Передню Азію,

Північну Африку та Піренейський півострів. Державна політика була спрямована на арабізацію всіх народів, що населяли країну. Цьому сприяла підтримувана державою релігія – магометанство (іслам). Стимулом розвитку арабського мовознавства було тлумачення Корану (релігійного вчення, писаного чи укладеного Магометом у першій половині VII ст.) і боротьба проти засмічення літературної мови. Арабські вчені були ознайомлені з багатьма досягненнями індійських і грецьких філологів. Спираючись на ті досягнення, вони досліджували арабську мову і створили детальний опис її фонетики, морфології та лексики.

В арабському мовознавстві розрізняють п'ять шкіл: басрійську з центром у м. Басра (Месопотамія), куфійську з центром у м. Куф (Месопотамія), багдадську з центром у м. Багдад, андалузьку (в Іспанії) і єгипетсько-сирійську. Найвідомішими є басрійська і куфійська школи.

Серед мовознавчих праць виділяється трактат «Аль-Кітаб» (у перекладі – «книга») басрійського граматиста ***Сібавейхі*** (прибл. 753 - 796 рр.). Це повна граматика класичної арабської мови, в якій детально описано словозміну імені та дієслова, словотвір, фонетичні процеси, що відбуваються при творенні різних граматичних форм, а також проаналізовано артикуляцію звуків та їх позиційні варіанти.

Арабські мовознавці розрізняли звук і букву, виявляли факти невідповідності між звучанням і написанням. Услід за Арістотелем вони виділяли три частини мови: ім'я, дієслово, службові слова. Виявили специфічне для семіто-хамітських мов явище – внутрішню флексію. На початку X ст. в арабському мовознавстві остаточно сформувався мовознавчий понятєвий апарат. Термінологія і граматичне вчення були приведені в систему. Вивчали арабські мовознавці й загальнотеоретичні питання, зокрема проблему походження мови.

Однак найбільших успіхів досягли араби в лексикографії. Вони уклали чимало багатотомних словників, серед яких вирізняється двадцятитомний словник Сагані (1181-1252) і стотомний (за іншими джерелами, шістдесятитомний) словник аль Фірузабаді (132 - 1414) «Камус», що в перекладі означає «океан». Він був настільки популярним, що словом *камус* стали називати словник узагалі. Аналіз арабських словників засвідчує надзвичайне захоплення їхніх творців словом, лексичним багатством арабської мови. Так, до слів на начення *лева* і *меча* наведено п'ятсот синонімів, *верблюда* – тисяча. Один учений, виявивши чотириста синонімів до слова, що означає «біда», вигукнув: «Імена бід самі по собі біда!»

Арабська лінгвістична традиція вплинула на середньовічного тюрколога ***Махмуда аль Кашгарі*** (XI ст.), відомого в мовознавстві своєю оригінальною працею «Диван тюркських мов» (написана в 1073-1074 рр., опублікована у Стамбулі в 1912-1915 рр.), що є своєрідною енциклопедією тюркських мов (тут слово *диван* означає «зібрання»). У цій праці вперше застосовано порівняльний метод як науковий принцип дослідження. За оцінкою мовознавця В. А. Звегінцева (1910–1988), «це виняткова за точністю опису й багатством зібраного матеріалу порівняльна граматика й лексикологія тюркських мов у повному

розумінні цього слова, яка супроводжується численними даними з історії, фольклору, міфології та етнографії тюркських племен».

Лекційне заняття № 3

Пошуки нового підходу до вивчення мови наприкінці XIX - на початку XX ст.

План

1. Школа «слів і речей».
2. Школа естетичного ідеалізму.
3. Неолінгвістика.
4. Казанська лінгвістична школа.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
7. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

I. Молодограматичний напрям вніс багато нового і цінного в науку про мову, однак деякі його твердження були суперечними і навіть помилковими. Прийнявши положення про те, що реально існують лише мови окремих індивідів, молодограматики фактично утвердили індивідуальну психологію як теоретичну основу мовознавства, що унеможливлювало опрацювання проблеми онтології мови. Вони також недооцінювали значення позамовних чинників, взаємодію мов і діалектів, вплив писемної традиції тощо. Суто емпіричний підхід до мовного матеріалу, відмова від постановки кардинальних теоретичних проблем і яскраво виражене психологічне забарвлення мовознавчих студій заслонили власне лінгвістичний аналіз. Усе це не задовольняло багатьох мовознавців. Саме тому наприкінці XIX – на початку XX ст. виникають нові лінгвістичні школи, які виступають із критикою молодограматизму. До них передусім належать Школа «слів і речей», Школа естетичного ідеалізму, неолінгвістика, Казанська лінгвістична школа І. О. Бодуена де Куртене, а також соціологічний напрям, заснований швейцарським мовознавцем Ф. де Соссюром.

(Група німецьких мовознавців, що називали себе молодограматиками, сформувалася в рамках так званої Лейпцизької школи, яка з кінця 1870-их років об'єднувала мовознавців навколо таких вчених, як Август Лескін (1840–1916), Карл Бругман (1849–1919) та Герман Остгоф (1847–1909). За допомогою своєї гіпотези про безвинятковість фонетичних чергувань молодограматики намагалися перевести мовознавство з розряду гуманітарних наук до наук природничих, що було пов'язано зі зростаючою конкуренцією між науками гуманітарного і природничого профілю).

Школа «слів і речей»

Одним із перших напрямів, що намагався цілком порвати з традиціями молодограматиків, була **Школа «слів і речей»**. Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу. Сформувалась вона в 1909 р., коли став виходити в Гейдельберзі журнал «Слова і речі», видавцями якого були мовознавці Р. Мерінгер, В. Мейєр-Любке, Й. Міккола, Р. Мух і літературознавець М. Мурко, звідки й назва цієї школи. Правда, ще в 1904-1907 рр. Мерінгер опублікував у журналі «Індогерманські дослідження» велику розвідку «Слова і речі». Школа поставила перед собою завдання: замість абстрактної «історії звуків» молодограматиків вивчати історію слів, залучаючи не тільки лінгвістичний аналіз, а й історію названої словом речі. Як зазначав Г. Шухардт, «прогрес як в одній, так і в іншій галузі може бути досягнутий лише за умови, що дослідження речей і дослідження слів будуть іти разом». На противагу молодограматикам, які вивчали фонетику й морфологію і майже не торкалися семантики, Школа «слів і речей» зосереджує увагу на семантиці слів, на розвитку та зміні їхніх значень. Одним із засновників Школи «слів і речей» вважають мовознавця Гуго Шухардта (1842-1927) – професора Віденського університету. Він багато праць присвятив найрізноманітнішим мовам (слов'янським, кельтським, угорській, баскській, кавказьким, хамітським, креольським), хоча найбільше його цікавили романські мови. Шухардт був сильним критиком (підмітив усі слабкі місця в концепції молодограматиків), однак він не створив власної теорії, хоча закликав мовознавців не боятись, як молодограматики, узагальнень: «До справжньої науки не можна підходити з улюбленим «ne supra crepidam» (не вище черевика; з лат. *Sutor, ne supra crepidam* «Шевче, [суди] не вище черевика»). У своїх працях із лексичної семантики (програмною серед них є «Речі та слова», опублікована в 1912 р.) він намагався знайти закономірності розвитку семантичної системи мови, для чого передусім, за його переконанням, необхідно створити історію слів-речей. Під річчю розуміє і предмети, і дії, і стани; істоти й неістоти реального і нереального світу. Між річчю і словом, на його думку, перебуває уявлення, однак між історією речей та історією слів існує повний паралелізм. Це твердження не заважає йому зробити абсолютно правильні висновки про співвідношення історії позначення і значення: 1) річ може змінюватися при незмінності позначення; 2) річ залишається незмінною, але змінюється позначення. Примат семантики над фонетикою Шухардт переніс і на етимологічні дослідження. Якщо в молодограматиків етимологія ґрунтувалася на аналізі звукової форми за допомогою звукових законів, то Шухардт змістив

акцент на семантичну площину, вважаючи, що етимологія слова може бути встановлена семантично, навіть якщо його фонетична історія не піддається з'ясуванню. Шухардт розвинув методику дослідження історичної лексичної семантики. Його праці вплинули на виокремлення в мовознавстві особливої галузі – ономасіології (науки про назви), яка, зокрема, вивчає принципи й закономірності позначення предметів і понять. Вони також сприяли обґрунтуванню завдань і методів вивчення словникового складу за предметними групами, укладанню ідеографічних словників (не без впливу ідей Шухардта Францом Дорнзайфом було створено «Німецький словниковий склад за предметними групами», виданий у 1932 р.). Шухардт висунув і низку загальнотеоретичних положень. Зокрема, він, на відміну від мовного індивідуалізму молодограматиків, наголошував на суспільному характері мови. З цих позицій критикує молодограматичне вчення про звукові закони: «Фонетичні закони і соціальний характер мови несумісні одне з одним». Крім цього, він зазначає, що фонетичні закони визначалися дедуктивно. Якщо ж підійти до цього питання індуктивно, то не можна вивести закони, які не знають винятків. Коли за фонетичними законами визнати абсолютний характер, то поняття «виняток» втрачає сенс. До чинників, які заперечують строгість законів, крім аналогії, належить явище субстрату.

Причиною мовного розвитку Шухардт уважав мовне змішування (схрещування). Поняття схрещування мов у нього стало методологічним принципом. Очевидним є вплив теорії хвиль Й. Шмідта, яка у Шухардта трансформувалася в теорію «мовної безперервності». У мовах постійно має місце процес географічного вирівнювання. Тому немає чітких меж між діалектами і мовами, а є поступовий перехід однієї мови в іншу. Це положення згодом стало провідним у французькій школі лінгвогеографії. У зв'язку з цим Шухардт критикує теорію родовідного дерева й стверджує, що строго генеалогічна класифікація мов взагалі неможлива. Виходячи з концепції схрещування мов, можна припускати, що одна й та сама мова може мати кілька предків. Оскільки змішування зближує різні мови, то «спорідненими» є всі мови світу. Це дає підстави для порівняльних досліджень неспоріднених мов. Подібність мовних структур та однорідність розвитку різних мов зумовлені ще і спільністю психічної природи людей. Отже, лінгвістична спадщина Шухардта і всієї Школи «слів і речей» є неоднорідною і нерівноцінною. Позитивним у ній є новий підхід до вивчення мови, опрацювання нових методик її опису, що вплинуло на зародження лінгвістичної географії та соціологічного напряму в мовознавстві. Однак відмова від поняття закону загалом без заміни його чимсь іншим негативно впливала на методику порівняльно-історичних досліджень, оскільки позбавляла компаративіста чітких критеріїв.

ІІ. Школа естетичного ідеалізму.

На початку ХХ ст. виникла нова течія в мовознавстві, яка отримала назву **«Школа естетичного ідеалізму»**. Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого виступали із критикою молодограматизму з позицій так званої естетичної філософії мови і розглядали мову як творчу діяльність

індивіда. Естетичною названа тому, що естетика в цій школі оголошена «альфою і омегою» мовознавства, а ідеалістами йменували себе самі представники цієї мовознавчої течії. Засновником **Школи естетичного ідеалізму** є німецький учений **Карл Фосслер** (1872-1949) – професор Мюнхенського університету, знавець романських мов і літератур, автор досліджень творчості Жана Расіна, Жана Лафонтена, Фелікса Лопе де Веги, Аліг'єрі Данте та ін. Найвизначнішими мовознавчими працями **Фосслера є** «Позитивізм й ідеалізм у мовознавстві» (опублікована в 1904 р., вважається його програмним дослідженням), «Мова як творчість і як розвиток» (1905), «Дух і культура в мові» (1925), «Культура і мова Франції» (1923; тут автор застосовує свої теоретичні принципи до дослідження історії конкретної мови). Лінгвістична концепція Фосслера ґрунтується на філософії мови Гумбольдта, поглядах італійського філософа й естетика Бенедетто Кроче й ідеалістичній філософії Гегеля. Фосслер виступив із різкою критикою молодограматизму. Молодограматиків він називає позитивістами, а представників своєї школи (Е. Лерха, Л. Шпітцера, Х. Харцфельда, Х. Райнфельдера, В. Клемперера та ін.) – ідеалістами. Учений зазначає, що під цими термінами слід розуміти не різні філософські системи, а два напрями в методах пізнання. Ідеалізм як творче, на його думку, начало протиставляється механіцизму (позитивізму) як науковій задубілості та обмеженості. Якщо позитивісти – це вчені, які найближчою метою вважають точний опис наявних фактів, то ідеалісти прагнуть до встановлення причинового зв'язку між явищами, тобто є діалектиками. Ученому, на думку Фосслера, не можна обмежуватися описом фактів. Він мусить розв'язувати важливі проблеми, порушені Гумбольдтом. Фосслер вважає мовознавство історичною наукою. Услід за Гумбольдтом мову визначає як «вираження духа». Закони розвитку мови пропонує вивчати не автономно, а як вияв «діяльності духа», що знаходить своє вираження в мовній експресії. Тому мовознавець повинен досліджувати механізм мовної експресії. Фосслер, як і Гумбольдт, розглядає проблему причин мовного розвитку і творчого характеру мови. Однак деякі положення Гумбольдта гіпертрофуються, внаслідок чого концепція мови стає однобічною, звуженою. Ще одним складником фосслерівської концепції стало вчення італійського естетика й філософа **Бенедетто Кроче** (1866-1952), який у своїй праці **«Естетика як наука про вираження і як загальна лінгвістика»** (1902) висловив такі думки: 1) мовленнєвий акт є творчим актом, що зближує мову з мистецтвом; 2) мовознавство й естетика мають один і той самий об'єкт дослідження, тому філософія мови і філософія мистецтва – одне й те саме; 3) лінгвістика є складовою частиною загальної естетики; 4) лінгвістика, як і естетика, не має нічого спільного з логічним пізнанням і повинна ґрунтуватися на інтуїтивному пізнанні. Відштовхуючись від цих положень Кроче, Фосслер стверджує, що *нове мовознавство повинно забезпечити суто естетичний і естетико-історичний розгляд мови*. Як і Кроче, основною функцією мови він вважає естетичну і закликає саме з цього погляду вивчати мову. До того ж, на його думку, насамперед слід досліджувати творчий акт індивіда, тобто говоріння, бо «будь-яка зміна й розвиток мови в кінцевому підсумку є продуктом смаку або естетичного чуття мовця» і «сама можливість і сам факт здійснення

такої зміни зумовлені глибоко прихованим, майже непомітним естетичним механізмом». Мовні цінності, наголошує Фосслер, творять вибрані особистості. Як шедеври мистецтва створюються окремими людьми (Данте, Шекспір, Гете, Рафаель тощо), так і кожен мовний вираз створений індивідом. Отже, «за своєю суттю будь-який мовний вираз є індивідуально-духовною творчістю, а мова загалом – виявом національного характеру через геніальну особистість». Правда, тут же Фосслер зауважує, що розвиток мови проходить через індивідуальну мовну творчість за умови, коли інші індивіди її сприймуть. Саме в цьому розумінні мова стає «колективною творчістю». Отже, у процесі розвитку мови діють дві сили: творча особистість й інертна маса, яка наслідує й повторює створене особистістю, приймає або відхиляє новації, вживає, зберігає й поширює їх. Згідно з Фосслером мовознавством у справжньому значенні цього слова є тільки стилістика, бо лише вона вивчає реальність у мові – індивідуальну духовну творчість. Стилістика охоплює всю лінгвістику. Фонетика, морфологія, синтаксис і лексикологія «повинні повністю розчинитися в естетичному розгляді мови». Мовознавство є складовою частиною естетики. Зважаючи на це, мову слід розглядати від більших до дрібніших одиниць (виходячи зі стилістики, через синтаксис – до морфології та фонетики). Зворотний порядок аналізу провокує «хибний причиновий зв'язок». Слід зауважити, що Фосслер заперечує самостійний і узагальнювальний характер слова, вважаючи, що з кожним творчим актом людина вкладає в слово неповторний зміст, надає йому своєрідного естетичного забарвлення. Це цілком узгоджується з іншим твердженням щодо мови: узагальненої (абстрактної) мови не існує.

Як і Кроче, Фосслер різко протиставляє мовознавство і логіку: «мова не має логічної природи і не може бути піддана логічному розгляду»; «поняттями можна мислити, а не говорити»; у мові маємо справу з уявленнями (враженнями, образами), а не з поняттями. Отже, Фосслер виступає за перетворення лінгвістики на інструмент внутрішнього світу людини, тобто на інструмент дослідження творчих аспектів людської мови. Його заслуга в тому, що він поставив перед мовознавством нові завдання: лінгвістичне вивчення стилістики, дослідження співвідношення мови письменників і загальнонародної мови та зв'язку історії культури з розвитком мови. Істотним недоліком наукової концепції Фосслера є гіпертрофія естетичної функції мови, недооцінка суспільного чинника, ототожнення історії розвитку мови з історією мистецтва, а мовознавства зі стилістикою, відірваність мови від мислення. Школа естетичного ідеалізму довго була популярною і сприймалась багатьма вченими як альтернатива порівняльно-історичному мовознавству. Із 30-40-х років XX ст. втратила популярність, хоч існувала до середини XX ст.

III. Неолінгвістика

У 20-х роках XX ст. сформувався новий напрям у мовознавстві – *неолінгвістика*. *Неолінгвістика* – опозиційний до молодограматизму напрям, який трактував мову з позицій *ідеалізму й естетизму.* Представниками цього напряму є італійські вчені Маттео Бартолі (1873-1946), Джуліо Бертоні (1878-1942), Вітторе Пізані (1899-1990) і Джуліано Бонфанте (1904-1987). Пояснюючи

назву нової школи, Бартолі протиставляє її молодограматизму: *молодограматики досліджували тільки граматику, а неолінгвісти хочуть бути лінгвістами, тобто вивчати всі мовні проблеми*. Принципи й методи неолінгвістики викладено в «Короткому нарисі неолінгвістики» Бартолі та Бертоні (1925), а також у «Вступі до неолінгвістики» Бартолі (1925) і в праці пізнішого представника цього напряму Бонфанте «Позиція неолінгвістики» (1947). Неолінгвістика – еклектичний напрям. Її принципи ґрунтуються на ідеях Гумбольдта, Кроче, Фосслера і Шухардта. Услід за Гумбольдтом і Кроче неолінгвісти розглядають мову як духовну діяльність і художню творчість, вважаючи її продуктом естетичної творчості індивідів. Як і Фосслер, підкреслюють, що «будь-яка мовна зміна має індивідуальне походження; спочатку це вільна творчість людини, яка імітується й асимілюється (але не копіюється!) другою людиною, потім третьою, поки не поширіться на більш чи менш значній теоріторії. Ця творчість може бути більш чи менш сильною, мати більшу чи меншу здатність до збереження чи поширення відповідно до творчої сили індивіда, його соціального впливу, літературної репутації тощо. Новотвори короля мають кращі шанси, ніж новотвори селянина».

По суті фосслерівським є розуміння неолінгвістами мови як «вираження естетичної творчості». Поширення новотворів у мові, на їхню думку, ґрунтується, як і в мистецтві, на естетичному відборі. Цим пояснюється те, що неолінгвісти не сприймали вивчення мови в суто лінгвістичних категоріях, яке було характерним для молодограматиків, і акцентували на зв'язку мовознавства з історією, літературознавством, культурологією. Неолінгвісти виступили проти методики дослідження і загальнотеоретичних положень молодограматиків. Вони звинувачували молодограматиків у вузькості проблематики і догматизмі (збирали матеріал і складали довідкові посібники, не було в них живої ідеї). На думку неолінгвістів, мову слід не тільки описувати, а необхідно глибоко проникати в її суть, пояснювати її функціонування й розвиток. Усупереч молодограматикам неолінгвісти заперечували регулярність мовних змін. «Усе в мові, – твердить Бонфанте, – регулярне, як і в житті, бо існує. І водночас усе нерегулярне, тому що умови існування явища різні». Критикували молодограматиків і за те, що вони втискували в прокрустове ложе відносно простих законів і методів опису таке складне явище як мова, яка для них існувала окремо від людини. Не погоджувалися неолінгвісти з членуванням мови молодограматиками на фонетику, морфологію й синтаксис: люди говорять реченнями, а не фонемами, морфемами, синтагмами. Критикуючи молодограматиків за спрощення й схематизацію, за неувагу до «людського чинника», нехтування індивідуальною творчістю, проведення дискретних меж щодо безперервних процесів, прагнення відокремити лінгвістику від інших наук, неолінгвісти натомість нічого не запропонували, крім суто індивідуального розгляду історії окремих мовних фактів. Закликаючи мовознавців розкривати складність мовного розвитку і враховувати у вивченні мови конкретні умови її розвитку, неолінгвісти насправді обмежувалися лише географічним чинником, тобто розглядали мову передусім з погляду територіального поширення певних явищ. Бартолі навіть назвав свій напрям просторовою лінгвістикою. Основним

методом дослідження мови неолінгвісти вважали встановлення *ізоглос*, тобто ліній на карті, які показують межі поширення мовних явищ. Виходячи з цього, вони визначають мову як механічну сукупність ізоглос. Мовні інновації розглядають у трьох аспектах: 1) їх вік; 2) місце появи; 3) причини виникнення.

За допомогою даних просторової лінгвістики неолінгвісти роблять спроби вийти за межі мовної сім'ї і встановити зв'язки між індоєвропейськими мовами та іншими мовними родинами. На відміну від молодограматиків, які проповідували теорію полігенезу мов (походження мов світу від декількох прамов), неолінгвісти, особливо А. Трombетті, підтримували теорію моногенезу, тобто походження всіх мов світу від одного предка. Услід за Шухардтом неолінгвісти вказували на умовність меж між мовами та діалектами. Бартолі, зокрема, говорив про лінгвальну безперервність, до якої належать індоєвропейські, уральські, семітські мови. Це положення ґрунтується на теорії хвиль Шмідта й теорії змішування мов Шухардта. За переконанням неолінгвістів, усі мови світу є змішаними. Так, французька мова є результатом змішування латинської й германської, іспанська – латинської й арабської, італійська – латинської, грецької й оскоумбрської, румунська – латинської та слов'янської, чеська – слов'янської та німецької, болгарська – слов'янської та грецької, російська – слов'янської та фіно-угорської. Таким чином, у реальності маємо справу не зі спорідненістю, а зі свояцтвом, тобто родиною не за спільним походженням, а за результатом контактування, схрещення. Унаслідок тривалого контактування, взаємовпливу можуть виникати мовні союзи – особливі типи ареально-історичної спільності мов, які характеризуються певною кількістю спільних структурних і матеріальних ознак. З концепцією змішування мов пов'язана неолінгвістична теорія субстрату, суперстрату й адстрату (див. тему «Мова та історія»). Отже, *неолінгвісти на противагу молодограматикам, які вивчали мову в діахронії, наголошували на синхронно-діахронній взаємодії різних мовних фактів, досліджували живі реальні діалекти, удосконалили методику лінгвістичної географії, пов'язали її з проблемами порівняльно-історичного мовознавства. Особливо цінним є їх внесок в етимологію (наприклад, праця Пізані «Етимологія»). Недоліками неолінгвістики є захоплення екстралінгвальними фактами, недооцінка системно-структурних властивостей мови, розуміння мови як абстракції (реальністю вважали мову окремої людини, а національну мову – такою абстракцією, як, скажімо, поняття середньої людини).*

IV. Казанська лінгвістична школа.

Казанська лінгвістична школа сформувалася в 70- 80-ті роки XIX ст. Засновник цієї школи – І. О. Бодуен де Куртене, а її представниками були його учні М. В. Крушевський, В. О. Богородицький, В. В. Радлов, С. К. Булич, К. Ю. Аппель, О. І. Александров, П. В. Владимиров та ін. Ідеї Казанської лінгвістичної школи викладені в ґрунтовних програмах лекцій, прочитаних Бодуеном де Куртене в Казанському університеті, у книжці Крушевського «Нарис науки про мову» (1883), у працях Богородицького «Нариси з мовознавства і російської мови» (1901) та «Лекції з загального мовознавства» (1911). Іван (Ян) Олександрович Бодуен де Куртене (1845-1929) – видатний російський і

польський мовознавець зі старовинного французького роду, член Польської АН з 1887 р., член-кореспондент Петербурзької АН з 1897 р., дійсний член НТШ у Львові з 1914 р. Закінчив Варшавський університет (Головну школу), після чого стажувався у Празі, Відні, Берліні, Лейпцигу, де слухав лекції відомих мовознавців, у тому числі ІПлейхера і Лескіна. Листувався з Ф. де Соссюром, Г. Паулем, Г. Шухардтом, О. Єсперсеном, А. Мейє. Писав праці російською, польською, німецькою, французькою, чеською, італійською, литовською та іншими мовами. Викладав у Казанському (1874- 1883), Юрієвському (Дерпському, Тартуському, 1883-1893), Краківському (1894-1899), Петербурзькому (1900-1918) і Варшавському (1918- 1929) університетах. Був людиною прогресивних поглядів. Захищав українську мову, доводив її самобутність у публікаціях «Кілька слів про об'єктивну та суб'єктивну самобутність України з погляду мовного, племінного, національного й державного» (1925), «Про з'їзд славістів і про платонічний панславізм» (1903), «Українське питання з позанаціональної точки зору» (1913). Підтримував прагнення українців створити у Львові національний університет («Українські університети в Польській державі»; 1922), контактував з І. Франком та В. Гнатюком. «Не та чи інша мова мені дорога, – заявив він, – а мені дороге право людини залишатися при своїй мові, вибирати її собі, право не піддаватися відчуженню від усебічного використання власної мови, право людей вільно самовизначатися і групуватися, також на основі мови». Основні лінгвістичні ідеї Бодуена де Куртене викладені у працях «Деякі випадки дії аналогії в польській мові» (1868), «Про давньопольську мову до XIV ст.» (1870), «Дослід фонетики резанських говірок» (1874; докторська дисертація), «Дослід теорії фонетичних альтернацій» (1895), «Деякі розділи порівняльної граматики слов'янських мов» (1881), «Про класифікацію мов» (1910) і в численних (600) статтях. Лінгвістична концепція вченого була різко полемічною щодо панівної молодограматичної парадигми. Вихід із кризи мовознавства кінця XIX ст. він вбачав у зв'язку лінгвістики з психологією і соціологією, у послідовному синхронному підході до мови, у відмові від обов'язкового історизму. Не сприймав логіцизм і молодограматичні концепції мовних законів: «Немає жодних "звукових законів". Бодуен де Куртене зосередив увагу на процесах, які мають місце в індивідуальному мовленні. Він вважав, що реально існує лише індивідуальне мовлення. Національна мова, на його думку, існує тільки в ідеалі, а насправді це наукова фікція, «середнє випадкове поєднання мов індивідів»: «Мова існує тільки в індивідуальних мозках, тільки в душах, тільки у психіці індивідів або осіб, що становлять певне мовне суспільство». Учений закликає вивчати людину як носія мови (щодо цього Бодуен де Куртене солідарний з молодограматиками). Однак учений тут же наголошує на нерозривності в мові індивідуального і загального: те, що є в індивіда, є одночасно й загальним, що пояснюється однаковістю психічних особливостей у всіх індивідів. Отже, мова є явищем колективно-індивідуальним. На відміну від молодограматиків для концепції Бодуена де Куртене характерний не індивідуальний, а колективний (соціальний) психологізм. Є підстави стверджувати, що попри психологічну забарвленість концепції їй притаманне розуміння соціальної суті мови: «Сутність людської

мови виключно психічна», – пише вчений, а далі продовжує: «Оскільки мова можлива тільки в людському суспільстві, то крім психічного аспекту ми повинні бачити в ній завжди аспект соціальний. Основою мовознавства повинна служити не тільки індивідуальна психологія, а й соціологія».

Новим для мовознавства XIX ст. є намагання Бодуена де Куртене обґрунтувати необхідність і важливість статичного (описового) аналізу мови всупереч панівному на той час порівняльно-історичному. Не заперечуючи порівняльно-історичного методу, вчений доводить, що для розкриття механізму мови годиться тільки описовий метод, бо система мови являє собою стійкий стан мовних компонентів. Так Бодуен де Куртене підійшов до розрізнення двох станів мови: статики й динаміки, що пізніше буде названо Ф. де Соссюром синхронією й діахронією. При цьому вчений зауважує, що «в мові, як і загалом у природі, все живе, все рухається, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – явища позірні; це окремий випадок динаміки за умови мінімальних змін». У мові одночасно діють закони рівноваги і закони історичного розвитку мови. Статика стосується перших, а динаміка – других. Отже, мову Бодуен де Куртене розглядає як континуум, тобто діяльність, що розгортається в часі і просторі. Ученого цікавлять причини мовних змін. І він уперше в історії мовознавства виділяє таку причину як прагнення до зручності, до різного роду економії затрат, чим пояснюються такі мовні зміни, як спрощення сполучень приголосних, явища асиміляції, дисиміляції, регулярність морфологічної системи тощо. Поняття економії мовних засобів отримало свій подальший розвиток у XX ст. (праці Є. Д. Поливанова, Р. О. Якобсона, А. Мартіне).

Бодуен де Куртене розуміє мову як систему. Мова, вважав він, це така сукупність, частини якої пов’язані між собою відношеннями значення і форми. Кожне мовне явище можна вичерпно описати лише за умови врахування його системних зв’язків. Так, зокрема, «фізіологічно тотожні звуки різних мов мають різне значення, згідно з усією звуковою системою, згідно з відношеннями до інших звуків». У мовній системі він виділяє три підсистеми: фонетичну, морфологічну й синтаксичну. На відміну від Ф. де Соссюра, який значно пізніше прийшов до думки про системність мови і вбачав цю системність тільки в синхронії, Бодуен де Куртене вважав, що системність характерна й для динамічного аспекту мови, а тому й вимагав ураховувати системний характер і в діахронічному аналізі. Поняття системності мови в Бодуена де Куртвне тісно пов’язане з поняттям мови як системи знаків, тобто сукупності «численних випадкових символів, які групуються в системі за “протиставленнями і відмінностями”. У вченні Бодуена де Куртене простежується чітко проведена антиномія мови і мовлення: з одного боку, він виділяє комплекс складових частин і категорій, а з іншого – безперервно повторюваний процес. Він часто говорить про національну (середню) мову й індивідуальну мову (мовлення). Першим звернув увагу на соціальну диференціацію мови. Однією з головних заслуг Бодуена де Куртене є введення до мовознавства понять фонеми і морфеми. Поняття фонеми в його вченні видозмінювалося, але незмінною була його психологічна інтерпретація. Кінцево фонема визначається як психічний представник (конструкт) звука, що має смислорозрізнювальну функцію. Фонема

– результат мовного узагальнення, абстракція від реальних звукових реалізацій, інваріант стосовно варіантів, тобто звуків. Таке визначення фонеми для того часу було прогресивним, і його зрозуміли лише в другій чверті ХХ ст. Морфему Бодуен де Куртене трактував також психологічно: «Морфема – будь-яка частина слова, що має самостійне психічне життя і далі не членується з цього погляду (тобто з погляду самостійного психічного життя). Отже, це поняття охоплює корінь, усі можливі афікси, як суфікси, префікси, закінчення і так далі». Родового поняття морфеми до Бодуена де Куртене не було. Бодуен де Куртене є творцем теорії чергувань, яку виклав у праці «Дослід теорії фонетичних альтернацій» (1895). Ця теорія стала основою морфонології – зв'язувальної ланки між фонологією і морфологією. Оригінальні типологічні ідеї містяться в його праці «Про класифікацію мов», де запропоновано нові підходи до типологічного дослідження мов: зіставне вивчення фонетичних (довгота і короткість голосних, функції наголосу) і морфологічних структур мов, як споріднених, так і неспоріднених. Цінні зауваження вченого про типологію елементів слова (морфем) у мовах різних типів. Бодуен де Куртене започаткував концепцію мовних союзів (далі її розвинув М. Трубецькой), порушив проблему лінгвістичного часу (стосується темпів розвитку однієї мови порівняно з іншою), уперше звернув увагу на важливість для лінгвістики вивчення мовленнєвих розладів (афазій), що згодом стало предметом наукових зацікавлень Р. Якобсона.

Отже, Бодуен де Куртене збагатив мовознавство численними оригінальними ідеями. Багато його положень виявилися близькими до лінгвістичної концепції Ф. де Соссюра, що з'явилася значно пізніше. Л. В. Щерба і Є. Д. Поливанов навіть вважали, що в концепції Соссюра не було нічого нового порівняно з тим, що значно раніше написав Бодуен де Куртене. Свої праці Бодуен де Куртене публікував у різних виданнях і різними мовами, до того ж виклав їх фрагментарно, не створив цілісної системи, як то зробив Соссюр. Однак його розуміння мови як системи, соціальна зумовленість мовних явищ, елементи знакової теорії мови, теорія фонем і морфонологічних змін, типологія мов – це ті проблеми, які вплинули на подальший розвиток мовознавства, зокрема на формування структуралізму (особливо Празького лінгвістичного осередку) і соціологічної школи.

Лекційне заняття № 4

Тема: Морфологічні та синтаксичні граматичні категорії

План

1. Граматична система мови.
2. Граматичні категорії.
3. Морфологічні категорії.
4.Синтаксис. Поняття про словосполучення.
5. Речення як одиниця синтаксису.
6. Типи речень у французькій мові.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Попович М. М. Теоретична граматика французької мови. Морфологія. Чернівці: Букрек , 2010 . 288 с.
7. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
8. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

І. Граматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях. Граматична будова мови як система – це єдність абстрактних граматичних значень і їх формальних виражень, які становлять ту основу, без якої мова не функціонує.

ІІ. Граматична категорія – це сукупність взаємопов'язаних однорідних граматичних значень, виражених мовними засобами. Виділяють загальні граматичні категорії (категорії частин мови, типів речення тощо) і конкретні (категорія роду, числа, відмінка, часу, особи тощо). Граматичний зміст загальних категорій розкривається через категорії конкретні. Так, граматична категорія дієслова об'єднує слова з категоріальним значенням дії, процесу, стану і характеризується конкретними граматичними категоріями часу, особи, числа тощо. Кожна граматична категорія завжди матеріально виражена, причому способи й засоби вираження можуть бути різними (категорія часу може виражатися синтетично (за допомогою афікса): напишу й аналітично (за допомогою службового слова): буду писати.

Усі граматичні категорії поділяють на **морфологічні** і **синтаксичні**. До морфологічних категорій належать категорії роду, числа, відмінка, виду, часу, способу, особи. Межі застосування поняття граматичної категорії до синтаксису ще не зовсім визначені. Очевидно, сюди можна віднести категорію комунікативної спрямованості (розповідні, питальні, спонукальні речення), категорію активності й пасивності, категорію ствердувальності – заперечувальності та категорії синтаксичного часу і синтаксичного способу, які формують парадигму речення.

ІІІ. Морфологічні категорії, в свою чергу, поділяються на **класифікаційні і словозмінні.** Класифікаційні категорії – це такі, в яких члени виступають як рубрики класифікації слів. Так, наприклад, категорія роду

іменників і категорія виду дієслова є класифікаційними, бо іменники класифікуються за родами (кожен іменник належить до певного роду), а дієслова належать до однієї з трьох рубрик – до дієслів доконаного чи недоконаного виду або двовидових.

Словозмінні – це граматичні категорії, яких слово може набувати залежно від партнера, з яким воно поєднується в мовленнєвому ланцюжку. Наприклад, категорія роду прикметників. Прикметники не класифікуються, а відмінюються за родами (кожен прикметник у слов'янських мовах має форми всіх трьох родів; наприклад укр. великий, велика, велике).

Граматична система мови складається з двох рівнів – морфологічного і синтаксичного. Морфологічний рівень – це система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння. Морфологія як наука вивчає структуру значеннєвих одиниць мови, які за протяжністю не перевищують синтагматичного слова, тобто словоформи. Спрямованість морфології на передачу значень саме некореневими морфемами відрізняє морфологію від лексикології, яка вивчає значення коренів і цілих слів.

Одним із найважливіших для морфології є поняття частин мови, які становлять її чітку підсистему. **Частини мови** – класи слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних (поняттєвих), морфологічних і синтаксичних властивостей.

Проблема вивчення частин мови має тривалу історію. Цю проблему вивчали ще стародавні греки. На сьогодні поширена класифікація частин мови за В.В. Виноградовим. Учений використовує такі критерії: синтаксичні функції слів; морфемна структура слова і його словотворення; лексичне значення слова; спосіб відображення дійсності; наявність особливих граматичних категорій. Учений пропонує виділяти такі структурно-семантичні категорії: частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, категорія стану); частки мови (частки, частки-зв'язки, прийменники, сполучники); модальні слова; вигуки. У шкільному курсі прийнято виділяти: **самостійні** (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник); **службові** (прийменник, сполучник, частка) частини мови та вигук. Чіткої межі між частинами мови немає: якщо змінюється лексичне і граматичне значення, то відбувається перехід однієї частини мови в іншу. виокремлюють такі види переходу: **субстантивація** (перехід прикметників і дієприкметників в іменники), напр.: учений, чайна, ванна; **адвербіалізація** (перехід іменників, прикметників, дієслів у прислівники), напр.: навкруги, восени, весело; **ад'єктивація** (перехід дієприкметників у прикметники): колючий дріт, смажена картопля; **прономіналізація** (перехід іменників, прикметників, прислівників у займенники), напр.: дане доручення у значенні «це» доручення.

Кількісний та якісний склад частин мови в різних мовах неоднаковий. Тому класифікацію частин мови не можна механічно переносити з однієї мови в іншу. Частини мови постійно змінюються, причому по-різному в різних мовах.

IV. Синтаксичний рівень – система механізмів мови, яка забезпечує творення мовленнєвих одиниць. Об'єктом синтаксису як науки є дослідження структури і функцій висловлення, інтерпретованих у комунікативному аспекті,

тобто у відношенні до позначуваної ситуації, до **мовця і слухача.** Синтаксис складається з двох розділів **– синтаксису частин мови і синтаксису речення. Синтаксис частин мови** вивчає сполучувальні можливості слова (їх синтаксичну валентність), способи їх реалізації (узгодження, координація, керування, прилягання, замикання, ізафет тощо) і виражені ними відношення (предикативні, атрибутивні, об'єктні, релятивні тощ о). Цей розділ називають **синтагматичним синтаксисом. Синтаксис речення** описує внутрішню структуру, комунікативний тип речень, їхню семантику і синонімічні перетворення. Синтаксис речення протиставляється синтагматичному синтаксису як такому, що позбавлений комунікативної функції. Таким чином, синтагматичний синтаксис і синтаксис речення **–** це два абсолютно різних за призначенням і дією механізми мови.

Синтаксис (гр. Syntaxys – побудова) – це розділ граматики, що вивчає будову зв'язного мовлення та включає в себе дві частини: учення про словосполучення; учення про речення.

У мовознавстві синтаксисом називають також науку про особливості (специфіку) функціонунання в мовленні лексико-граматичних розрядів слів (членів речення); синтаксис дієслова, синтаксис іменника тощо.

Синтаксичне словосполучення – це синтаксична єдність двох і більше повнозначних слів, поєднаних за смислом і граматично. Між компонентами словосполучення, поєднаними підрядним зв'язком, можливі насамперед такі семантичні відношення: означальні (зелене дерево), об'єктні (посадити дерево), обставинні (уміло посадити). Основними видами синтаксичного зв'язку підрядного типу є: узгодження – це такий тип зв'язку, коли залежний член уподібнюється головному за своїми граматичними формами (білий сніг); керування – такий тип зв'язку, коли залежний член ставиться в тій відмінковій формі, якої вимагає головний член словосполучення (бачити майбутнє); прилягання є типом зв'язку, при якому незмінюваний залежний член словосполучення приєднується до головного лише за смислом (старанно працювати). Залежно від морфологічної природи головного слова словосполучення поділяють на: дієслівні (прочитати книгу); субстантивні (план твору); означальні (з прикметником або дієприкметником у ролі головного слова: гідний нагороди, широко відомий); прислівникові (дуже важливо).

V. Речення як одиниця синтаксису. Речення – це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки. Речення співвідносне з логічним судженням, але не тотожне йому: кожне судження виражається у формі речення, але не кожне речення виражає судження (не є судженнями питальні речення, спонукальні тощо). Речення має такі основні ознаки: предикативність (вираження мовними засобами співвідношення змісту речення до дійсності), ґрунтується на категорії часу, категорії особи, модальності; граматична оформленість; смислова повнота; інтонаційна оформленість.

Типи речень. Поширеною є така класифікація речень за: характером вираженого в реченні відношення до дійсності: речення стверджувальні й заперечні; метою висловлювання: речення розповідні, питальні, спонукальні;

кількістю предикативних основ: речення прості та складні; наявністю головних членів речення: односкладні і двоскладні; наявністю другорядних членів речення: поширені й непоширені; наявністю чи відсутністю всіх необхідних членів даної структури речення: повні й неповні.

Члени речення – це повнозначні слова (чи словосполучення), що виражають певні синтаксичні відношення та перебуває між собою в синтаксичних зв'язках. Головні члени речення (підмет і присудок) утворюють предикативну основу речення, другорядні члени поширюють головні члени речення в цілому або доповнюють їх з атрибутивного (означенням), об'єктного (додатком) чи обставинного (обставиною) боку.

VI. Речення (la proposition, la phrase) – основна одиниця синтаксису, має своє граматичне та фонетичне оформлення і служить цілям комунікації. У французькій мові речення бувають розповідні (phrases narratives), питальні (phrases interrogatives), окличні (phrases exclamatives). За своєю структурою речення бувають прості (phrase simple, proposition simple) та складні (phrase complexe, proposition complexe).

Просте речення.

Просте (*phrase simple*) непоширене речення складається тільки з головних членів речення: підмета (*sujet*) та присудка (*prédicat*).

La leçon commence.

Просте поширене речення, крім головних членів речення, має і другорядні члени: додатки – прямий та непрямий (*complément d'objet direct* – додаток без прийменника), (*complément d'objet indirect* – додаток з прийменником), означення (*épithète, complément de nom, le complément attributif*), обставини (*complément circonstanciel*).

J'écris une lettre. – Я пишу лист.

Jean a téléphoné à son frère. – Жан зателефонував брату.

Nous sommes à Lutsk. – Ми в Луцьку.

У французькій мові використовуються також односкладові речення. До них відносяться:

1) окличні речення, які мають у своєму складі один вигук або іменник.

Наприклад: Quoi! - Як! Bravo! - Браво! Hélas! - На жаль! Quel bonheur - Яке щастя!

2) Речення у наказовій формі: Parlez! - Кажіть! Venez ici! - Йдіть сюди!

3) Речення, в якому є лише підмет. Наприклад: Juin. - Червень. Paris. - Париж.

4) Речення, що починаються з другого елемента заперечення **pas, rien, plus, personne, point** (перший елемент заперечення "ne" пропущено): Pas un nuage en ciel - На небі ні хмарки. Plus de lettres, plus de nouvelles - Більше ні листів, ні новин.

Односкладові речення у французькій мові часто відносять до речень, які називають неповними. Такі неповні речення можна зустріти у прямій мові (діалозі), а також у прислів'ях та приказках. Наприклад: Qu'est-ce que tu manges? - Rien. (Що ти їсиш? - Нічого). A chaque rat, son chat. На кожного щура, свій кіт. Loin des yeux, loin du coeur. Геть з очей - з серця геть.

Порядок слів у розповідному реченні.

1. *Підмет* з словами, що до нього відносяться, стоїть перед присудком. Він може бути відокремлений від присудка тільки службовими словами (запереченням *ne* або придієслівним особовим займенником). Такий порядок слів називається прямим. Підмет + присудок + прямий додаток + непрямий додаток + обставина. (*Le sujet + le prédicat + le complément d'objet direct + le complément d'objet indirect + le complément circonstanciel*).
2. *Прямий додаток,* виражений іменником, стоїть після присудка. *Непрямий додаток*, який виражений іменником, також має стояти в реченні після присудка. Якщо в реченні є прямий і непрямий додатки, то після присудка вживаємо прямий додаток, а за ним непрямий додаток. Прямий і непрямий додатки, виражені придієслівними особовими займенниками, стоять завжди перед присудком.
Je vois un garçon. – Я бачу хлопчика.
J'aime ma mère. – Я люблю мою маму.
Michel lave la vaisselle. – Мішель миє посуд.
Elle dessine une image. – Вона малює картинку.
Michel parle à sa femme. – Мишель розмовляє із своей дружиною.
Elle s'adresse au chef. – Він звертається до шефа.
Nous écrivons à nos cousins. – Ми пишемо своїм двоюрідним братам.
Je parle à mon mari. – Я розмовляю із своїм чоловіком.
J'écris un message à mon ami. – Я пишу повідомлення моєму другу.
Il aime les tartines avec du beurre. – Він любить бутерброди з маслом.
J'ai envoyé le livre à Michel. – Я відіслав книгу Михайлу.
Il les appelle. – Він їх кличе.
Il leur parle. – Він розмовляє з ними.
3. *Обставини* можуть стояти на початку і в кінці речення. Якщо обставин більше, то вони розподіляються за змістом, на початку або в кінці речення. Наприклад:
Aujourd'hui je veux parler de la géographie. – Сьогодні я хочу поговорити про географію.
Je visite ma grand-mère souvent. – Я часто відвідую свою бабусю.
Il a décidé cela définitivement. – Він вирішив це остаточно.
4. *Означення-прикметник* може стояти перед іменником і після нього. Перед іменником вживається ряд якісних односкладових і двоскладових прикметників, таких як: bon, beau, gentil, grand, jeune, joli, mauvais, petit. Після іменника вживаються багатоскладові прикметники та прикметники, що означають колір, форму, національність.
Elle a acheté une très belle robe. – Вона купила дуже красиву сукню.
Elle lit des articles intéressants. – Вона читає цікаві статті.
У французькому реченні часто використовується безособовий вираз *Il est* для позначення часу:
Il est trois heures. – Третя година.
Il est tôt. – Рано.
Il est tard. – Пізно.
Безособовий вираз il y a використовується для вказівки на наявність чого-небудь, розташований на початку або в кінці речення. Наприклад:

Il y a une serviette sur la table. - Скатертина (є) на столі.
Sur la table il y a une serviette. - На столі є скатертина.

Порядок слів у заперечному реченні.

Заперечне речення (*phrase négative*) утворюється за допомогою заперечних часток *ne* і *pas*. Частка *ne* вживається перед дієсловом, частка *pas* – після дієслова.

Michel ne travaille pas à l'usine. – Михайло не працює на заводі.
Leur réponse n'est pas correcte. – Їхня відповідь неправильна.
Nous ne savons pas quoi faire avec cela. – Ми не знаємо, що з цим робити.
Le livre n'est pas intéressant. – Книга не цікава.

Якщо дієслово-присудок починається з голосної літери, то у першої частинки «ne» опускається е і вона пишеться з дієсловом через апостроф:

Marie n'arrive pas demain. – Марія не приїжджає завтра.

У розмовній французькій мові часто можна зустріти випадки опускання частки «*ne*», залишається лише частка «*pas*»:

Ils travaillent pas. – Вони не працюють.
Elle arrive pas demain. – Вона не приїжджає завтра.
Je sais pas. – Я не знаю.
Je choisis pas cela. – Я не вибираю це.

Для підсилення змісту речення замість частки «*pas*» іноді використовуються слова jamais – ніколи, personne – ніхто, нікого, rien – нічого:

Je ne vois personne. – Я нікого не бачу.
Michel ne plaisante jamais. – Михайло ніколи не жартує.
Je ne sais rien à propos de cette affaire. – Я нічого не знаю щодо цієї справи.

Порядок слів у питальному реченні.

У французькій мові в питальному реченні (*proposition interrogative***)** може бути як прямий порядок, так і зворотний порядок слів (інверсія), де підмет міняється місцем із присудком. Розглянемо декілька видів питань.

1. Загальне питання до самостійного або головного речення, на яке очікується відповідь так чи ні. Таке питання може зберігати прямий порядок, або може мати зворотний порядок слів.

Прямий порядок слів у реченні зберігається, якщо питання виражене лише інтонацією, або якщо питання будується за допомогою питального звороту est-ce que:

Tu sais conduire?
Est-ce que tu sais conduire?

Вживання звороту *est-ce que* є обов'язковим у питаннях, де присудок виражений дієсловом I, II групи і більшості дієслів III групи в 1-й особі однини теперішнього часу:

Est-ce que je marche vite?

Примітка. Питальна форма для 1-ї особи однини дієслів être, pouvoir може бути створена як за допомогою питального звороту est-ce que, так і за допомогою інверсії (причому дієслово pouvoir в 1-й особі однини при інверсії має форму puis):

Est-ce que je suis? – Suis-je?

Est-ce que je peux? – Puis-je?
Інверсія може бути простою і складною. Проста інверсія робиться, якщо підмет виражено займенником (on, ce або особовим ненаголошеним займенником): Aimez-vous la musique?
Якщо дієслово в 3-й особі однини закінчується на голосну, між дієсловом і займенником вставляється літера t:
Arrive - t - il à cette cérémonie?
Складна інверсія робиться, якщо підмет виражено іменником:
Pascal et Marie sont-ils etudiants?

Питальні слова:

Qui cherchez-vous? Кого ви шукаєте?
Que lit-il? Що він читає?
Quel livre lisez-vous?Яку книгу ви читаєте?
Combien de livres avez-vous? Скільки у вас книг?
Où vas-tu? Куди ти йдеш?
Quand arrive le train? Коли приїде поїзд?
Comment travaille -t-il ? Як він працює?
D'où – звідки ?
Avec qui – з ким?
Pourquoi – чому?
У сучасній французькій розмовній мові спостерігається тенденція до збереження прямого порядку слів, у тому числі і в питальному реченні. Тому питання за допомогою питального звороту *est-ce que* використовуються найчастіше.

Складне речення (phrase complexe).

У французькій мові складне речення (*phrase complexe)* складається з кількох простих речень, близьких за змістом і пов'язаних між собою граматично. Речення бувають складносурядними і складнопідрядними.

Складносурядне речення.

У складносурядному реченні прості незалежні речення можуть з'єднуватися між собою:
1) ***сполучниками сурядності*** *et, ou, ni, mais, cependant, pourtant, car, donc, c'est pourquoi:*
Le train courait à grande vitesse *et* par la portière ouverte j'apercevais les champs, les prairies, les forêts.
2) без сполучників, утворюючи безсполучникові сурядні речення:
C'est l'automne; les arbres n'ont plus de fruits, la terre est couverte de feuilles mortes.

Види підрядних речень.

Підрядне речення підметове.

Підрядне підметове речення вводиться відносним займенником *qui* і вживається найчастіше у прислів'ях:
Qui cherche trouve. – Хто шукає, той знаходить.
Qui vivra verra. – Поживемо, побачимо.

Підрядне речення присудкове.

Підрядне речення присудкове вводиться сполучником *que* і стоїть після дієслова-зв'язки:
Mon désir est *que* vous soyez attentif. – Я хочу, щоб ви були уважні.

Підрядне речення додаткове.

Підрядне речення додаткове вводиться сполучником *que:*
Je pense *que* tu pourras reprendre bientôt ton travail. – Я думаю, що ти зможеш незабаром розпочати свою роботу.

Підрядне речення означальне.

Підрядне речення означальне вводиться відносними займенниками qui, que, dont, lequel, où:
Le garçon que vous voyez est mon frère. – Хлопчик, якого ви бачите, є моїм братом.
L'hôtel dont vous parlez est moderne. – Готель, про який ви говорите, сучасний.
La ville où je suis né est très grande. – Місто, в якому я народився, дуже велике.

Підрядні речення обставинні.

Підрядні речення обставинні вводяться різними сполучниками підрядності.
1. *Підрядні речення часу* вводяться сполучниками:
quand, lorsque, pendant que, comme (коли), aussitôt que, dès que, depuis que, avant que, jusqu'a ce que.
Примітка: Після сполучників *avant que, jusqu'a ce que* вживається *Subjonctif*.
Lorsque la mer était calme elle s'en allait nager loin dans la mer. (*Indicatif*). – Коли море було спокійне, вона запливала далеко в море.
Restez à vos places *jusqu'a ce que* je sois revenu. (*Subjonctif*). – Залишайтеся на своїх місцях до тих пір, поки я не повернуся.
2. *Підрядні речення місця* вводяться сполучниками *où, d' où*:
Il va *où* il veut. – Він іде, куди захоче.
Il sera bientôt à Paris, d' où il partira à Nice. – Він скоро буде в Парижі, звідки він поїде в Ніццу.
3. *Підрядні речення причини* вводяться сполучниками *puisque, parce que, comme* (через те що, бо, оскільки, тому що):
Je vous raconte ça *parce que* je vous crois. – Я вам розповідаю це, тому що я вам вірю.
4. *Підрядні речення мети* вводяться сполучниками que (щоб), afin que, pour que (для того щоб). Ці сполучники вимагають після себе *Subjonctif*.
Expliquez - lui cette règle *afin qu*'il la comprenne. – Поясніть йому це правило, щоб він його зрозумів.
5. *Підрядні речення порівняльні* вводяться сполучниками *comme* (як), *comme si* (неначе, наче, немов), *autant que, plus que, moins que*:
Il travaille *autant qu*'il peut. – Він працює стільки, скільки може.
6. *Підрядні речення допустові* вводяться сполучниками *quoique, bien que*. Ці сполучники вимагають після себе *Subjonctif*.
Quoiqu'il pleuve je suis obligé de sortir. – Хоч іде дощ, я змушений вийти.

Лекційне заняття № 5

Тема: Лексико-семантична система

План

1. Лексико-семантична система.
2. Синонімія. Види синонімів.
3. Антонімія. Види антонімів.
4. Конверсія. Лексичні конверсиви.
5. Антонімія у технічній та фізичній терміносистемах французької мови.
6. Полісемія. Основні типи полісемії.
7. Полісемія у технічній та фізичній терміносистемах французької мови.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
7. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

I. Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Своєрідність її також в тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) безпосередньо пов’язана з об’єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є. Усе це утруднює її вивчення.

Якщо системність фонологічного рівня і граматики в мовознавців післясоссюрівського періоду не викликала сумнівів, то щодо системності лексики їхні погляди не збігалися. Так, скажімо, французький мовознавець А. Мартіне стверджував, що лексика несистемна, а англійський мовознавець К .- Х. Ульман допускав, що в лексиці системними є тільки деякі пласти. У вітчизняному мовознавстві про системність лексики було заявлено ще в минулому столітті. Український мовознавець О. О. Потебня, який ґрунтовно опрацював загальну теорію слова як у плані форми, так і в аспекті змісту (теорія внутрішньої форми слова, вчення про ближче і дальше значення слова, його багатозначність та історичну змінність значень), закликав учених вивчати семантичні відношення між словами, закони і правила внутрішніх змін у групах семантично пов’язаних слів.

Слова в мові живуть не ізольовано, а об’єднуються в різні групи, створюючи лексичну систему мови. Лексична система є внутрішньо

організованою сукупністю одиниць мови, які пов'язані між собою певними відношеннями:

1) смислової схожості (синоніми);

2) смислової протилежності (антоніми);

3) включення (родо-видові: дерево – сосна);

4) відношення однорідності (підпорядковані одне одному поняття, що входять до одного родового: сосна – ялина – кедр);

5) наявності (предмет і його частина; ознака, пов'язана з нею дія: сосна – шишка, хвоя, рости; скрипка – скрипаль)

ІІ. Синоніми – слова однієї й тієї ж частини мови, значення яких повністю чи частково збігаються. Синоніми (від гр. Synonymos – одноіменний) – це слова близькі / тотожні за значенням, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення чи стилістичним забарвленням або і тим і іншим. У мовознавстві існує декілька підходів до вивчення синонімії. Одні дослідники акцентують на тотожності або подібності значень, інші – на їх повній чи частковій взаємозамінності в тексті, треті – на їх оцінно-стилістичній характеристиці.

За ступенем синонімічності (тотожності, близькості значень і здатності взаємозаміщуватися і нейтралізуватися в тексті) синоніми поділяються на абсолютні, або повні (мовознавство – лінгвістика, коцюба – кочерга, фр. прикметники nul – aucun «ніякий»), і часткові (вивіз – експорт, англ. big – large) Відповідно до виконуваних функцій синоніми поділяються на:

- ідеографічні, або семантичні (гарний – чудовий – чарівний, фр. petit – minime);

- стилістичні (говорити – глаголати – патякати), фр. visage – museau);

- змішані, або семантико-стилістичні (йти – плестися (розм.) «йти повільно, стомлено»).

Окремо виділяють **контекстуальні синоніми** – це слова, за якими у мові закріплені одні лексичні значення, а в певному контексті вживаються з іншим лексичним значенням, яке власне і синонімізується (молоти, товкти, плести). Ці слова вживаються як контекстуальні синоніми до слова говорити, але їх не можна розглядати як лексичні. Різновиди контекстуальних синонімів:

- перифрази – це описові звороти, які вживаються у мові і за допомогою яких передається зміст того чи іншого слова або виразу (лев – цар звірів, і. франко - каменяр).

- евфемізми – це описовий зворот, часто словосполучення, що приховано передає назву предмета, явища, істоти, особи справжнє ім'я чи назву, боячись його назвати (брехня – неправда,). Евфемізми часто поширюються у художньому і розмовно-побутовому стилі.

Ступінь синонімічності слів тим вищий, чим більше в них спільних позицій, у яких можуть нейтралізуватися їх семантичні відмінності.

Для синонімів характерні дві основні ознаки:

1. Здатність означати те саме поняття;

2. Вони чимось відрізняються між собою, мають якісь відтінки, що стосується значення чи стилістичної характеристики.

Відтінки бувають: семантичними; емоційними; стилістичними.

Група слів, об'єднаних синонімічними відношеннями, називається **синонімічним рядом,** синоніми групуються навколо стрижневого слова – домінанти: одяг – плаття, сукня, костюм, убрання, шати.

III. Антоніми (від гр. Anti – проти і onyma – ім'я) – це різні за звучанням слова, що виражають протилежні, але співвідносні одне з одним поняття: правда – брехня, добрий – злий, легко – важко, почати – закінчити. Об'єднуються в антонімічні пари не всі слова, а лише ті, які мають якісні характеристики (високий – низький). Крім різнокореневих, трапляються антоніми однокореневі: вхід – вихід, налити – вилити, наземний – підземний. Багатозначні слова вступають в антонімічні зв'язки з кожним зі своїх значень: тихий голос – гучний, тиха їзда – швидка, тиха вулиця – шумна, тиха людина – буйна та ін. Серед слів з протилежним значенням – антонімів – також можна виділити декілька груп, що різняться між собою характером протиставлення:

1) контрарні – позначають протилежні поняття, що мають «якісного посередника», антоніми, які виражають контрарну протилежність, тобто такі, які перебувають в градуальній опозиції, через що між ними можна вставити слово, яке позначає щось середнє (молодий – старий, високий – низький, між ними можна вставити середнього віку, середньої висоти

2) комплементарні – передають абсолютну протилежність, без можливих виявів додаткової ознаки (жонатий – холостий). Тут заперечення одного члена дає значення іншого (істинний – хибний),

3) векторні – позначають протилежні поняття щодо руху (вперед – назад, увійти - вийти).

IV. Як правило, в працях, присвячених антонімії, говорять про антонімічні пари, однак нерідко трапляються антонімічні тріади (минуле – сучасне – майбутнє). Близьким до антонімії є явище **конверсії**. **Лексичні конверсиви** – це пари слів, які виражають зворотні відношення. Відображаючи одну й ту ж дію чи відношення, конверсиви вживаються в співвідносних конструкціях відповідно з прямою і зворотною рольовою структурою: те, що в першому слові розглядається з погляду А, у другому – з погляду В, тобто суб'єкт і об'єкт міняються в реченні ролями. Наприклад: Петро продає книжки Андрієві – Андрій купує книжки в Петра; Брат старший від сестри – Сестра молодша від брата.

Якщо до антонімії близьким явищем є конверсія, то до синонімії – гіпонімія (її ще називають квазісинонімією), що охоплює родо-видові відношення в лексико-семантичній системі. Гіпонімія як родо-видове відношення – це сукупність семантично однорідних одиниць, які належать до одного класу. Так, наприклад, видові поняття яблуко, груша, апельсин, банан, ківі тощо (гіпоніми) об'єднуються одним родовим поняттям (гіперонімом) фрукти. Гіпонімія характеризується привативною опозицією: видові назви завжди є семантично багатші від родових. Саме тому на відміну від синонімії, яка допускає взаємозаміну, гіпонімія характеризується односторонньою заміною гіпоніма на гіперонім, але не навпаки: У лісі з'явились підберезники - У лісі з'явились гриби; Артистці вручили троянди – Артистці вручили квіти. Гіпонімія

– це найбільш фундаментальні парадигматичні смислові відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи і поля.

V. За семантичним критерієм антоніми у технічній та фізичній терміносистемі французької мови можна поділити на такі види: ***контрарні (градуальні), комплементарні, векторні***.

1. ***Контрарні*** антонімічні пари позначають два протилежні видові поняття, між якими існує один або декілька проміжних членів, що вказують на зростання чи спад поняттєвої ознаки. У технічній та фізичній терміносистемі контрарні антоніми нетипові, тому зафіксовано лише декілька пар із проміжними ланками: *état solide* 'твердий стан' – *liquidité* 'рідкий стан' – *état gazeux* 'газоподібний стан', *génération* 'генерація' – *amplification* 'підсилення' – *atténuation* 'послаблення' – *extinction* 'згасання' (сигналу), *réflexion totale* 'повне відбивання' – *réflexion incomplète* 'неповне відбивання' – *absorption* 'поглинання', *congeler* 'заморожувати' – *réfrigérer* 'охолоджувати' – *échauffer* 'нагрівати' – *embraser* 'розжарювати, розпікати'. Такий вид антонімів найбільше поширений у загальновживаній лексиці, оскільки в основі протилежності лежить зростання або спадання ступеня якості.

2. ***Комплементарна*** антонімія характеризується тим, що слова, які протиставляються через видові поняття взаємодоповнюють єдине родове поняття і не містять жодних проміжних лексичних елементів: *maximum de diffraction* 'дифракційний максимум' – *minimum de diffraction* 'дифракційний мінімум', *équilibre stable* 'стійка рівновага' – *équilibre instable* 'нестійка рівновага', *courant continu* 'постійний струм' – *courant alternatif* 'змінний струм', *proton* 'протон' – *antiproton* 'антипротон', *matière* 'матерія' – *antimatière* 'антиматерія', *pressurisation* 'збільшення тиску' – *decompression* 'зменшення тиску', *accélération* 'прискорення' – *décélération* 'сповільнення', *atome excité* 'збуджений атом' – *atome au repos* 'незбуджений атом', *force constante* 'стала сила – *force variable* 'змінна сила', *processus reversible* 'оборотній процес' – *processus irréversible* 'необоротній процес'.

3. ***Векторна протилежність*** ∠ лат. *vektor* 'той, що везе, несе' полягає в протилежності різноспрямованих дій, рухів, ознак. Цей вид антонімії у технічній та фізичній терміносистемі французької мови представлений такими парами: *dilatation adiabatique* 'адіабатичне розширення' – *compression adiabatique* 'адіабатичний стиск', *force d'attraction* 'сила притягання' – *force répulsive* 'сила відштовхування', *extension latérale* 'поперечне видовження' – *contraction transversale* 'поперечний стиск', *accélération centrifuge* 'відцентрове прискорення' – *accélération centripète* 'доцентрове прискорення', *élargissement de raie* 'розширення спектральної лінії' – *rétrécissement de raie* 'звуження спектральної лінії', *neutrons accélérateur* 'прискорювач нейтронів' – *modérateur de neutrons* 'сповільнювач нейтронів', *absorptibilité* 'поглинальна здатність' – *réflexibilité* 'відбивна здатність'.

Векторна антонімія досить поширена у технічній та фізичній термінології, що пов'язано зі специфікою фізики як науки про явища та процеси, що відбуваються в природі. Інваріантом усіх вказаних антонімічних відношень є

семантика родового поняття, що визначає видові граничні поняття, через які реалізовано протиставлення.

VI. Кожна мова складається зі слів. В свою чергу, слово – це одна з найважливіших одиниць мови, яка виконує номінативну функцію. Будь якій мові властива наявність слів з одним значенням, такі слова позначають терміном **«однозначні» або «моносемічні»**, так і слів, які мають два і більше значень – **«полісемічні» або «багатозначні»** слова. Наприклад, в українській мові слово "диван" є моносемічним, бо воно має лише одне значення "рід великих м'яких меблів для сидіння і лежання". Проте, у мовах частіше зустрічаються слова, які мають більше одного значення. Розглянемо більш детально поняття полісемії.

Полісемія (грец. poly – багато і sema – знак) – здатність слова мати різні лексичні значення у різних контекстах. Крім того, в полісемії всі значення слів повинні бути пов'язаними між собою. Отже, **полісемія або багатозначність** – це лексичне значення, коли одне слово має декілька значень, і часто ці значення внутрішньо пов'язані між собою.

За характером організації (залежності, мотивації) лексико-семантичних варіантів у багатозначному слові виділяють три основні типи (структури) полісемії: **радіальну, ланцюжкову і радіально-ланцюжкову**.

При радіальній полісемії всі похідні (непрямі) значення походять безпосередньо від одного основного (прямого). Так, слово стіл має п'ять значень: 1) «різновид меблів»; 2) «їжа, страви; харчі»; 3) «установа або відділ установи, що займається певними канцелярськими справами»; 4) «деталь верстата у вигляді горизонтальної дошки, що служить для закріплення заготовок під час їх обробки»; 5) «гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами». Друге, третє, четверте і п'яте значення є похідними від першого.

При ланцюжковій полісемії кожне наступне значення є похідним від попереднього. Прикметник дозрілий, наприклад, має три значення: 1) «який дозрів; доспілий»; 2) «який досягнув повного розвитку»; 3) перен. «який повністю сформувався (про абстрактні поняття – гнів, розум, любов тощо)». Тут друге значення мотивоване першим, а третє– другим.

Радіально-ланцюжкова полісемія поєднує в собі два названих вище типи, тобто паралельну підпорядкованість і послідовну залежність. Наприклад, у слові зерно виділяють п'ять значень: 1) «насіння рослин» (конопляне зерно, кава в зернах), 2) «дрібний плід хлібних злаків» (торгувати зерном, зібрати хліб до зерна), 3) перен. «зародок, початок чого-небудь» (зерно теорії, зерно поетичного дару); 4) «окрема дрібна часточка якої-небудь речовини; крупинка, краплинка» (зерно піску, зерно золота); 5) перен. «невеличка часточка, крихітка чого-небудь» (зерно правди, зерно надії).

VII. Джерела виникнення полісемії у технічній та фізичній терміносистемі французької мови.

1. ***Полісемія термінів, які походять із загальновживаної лексики.***

- *défaut* 'дефект' означає порушення ідеальної кристалічної решітки. У загальновживаній лексиці це слово означає недолік, вада, помилка, несправність, відсутність, тощо;

- *son* ‘звук’; варто розуміти як пружні хвилі у речовинному середовищі, що за своєю частотою та інтенсивністю можуть сприйматись органами чуття. У полі загальновживаної лексики *son* визначає психофізіологічне відчуття, яке можуть сприймати людські органи чуття;

- *équilibre* ‘рівновага’ – стан механічної системи, при якому всі її точки перебувають у спокої відносно вибраної системи відліку. Крім того, в загальновживаній лексиці означає ‘баланс (рівність витрат і прибутків), збалансованість, урівноваженість’;

- *force* ‘сила’ – векторна фізична величина, міра взаємодій між тілами. У французькій мові семантика слова *force* включає також компонент ‘влада, міць, насилля, зусилля’.

Як бачимо з наведених прикладів, у термінах, які завдячують своїм походженням загальновживаній лексиці, виділяється одна або декілька семантичних властивостей, які можуть бути доповнені новою якістю, пов’язаною родовою ознакою із семантикою слова.

2. *Полісемія на основі метонімічних перенесень*.

Метонімією називають перенесення назви одного предмета на інший, який перебуває з ним в асоціативних відношеннях. У фізичній та технічній термінології часто метонімічна багатозначність реалізується, коли зміст поняття утворено з ознак, які належать до різних логічних категорій. Наприклад: явище – процес, величина – процес, дія – результат дії, величина – явище, властивість – величина, тощо. Таку полісемію часто називають «категоріальною багатозначністю». Наприклад:

- явище – процес: *thermalisation* – 1) термалізація (явище), 2) термалізація, сповільнення нейтронів (процес), *transformation radioactive* 1) радіоактивний розпад (явище), 2) радіоактивний розпад (процес), *émission* – 1) емісія (явище), 2) емісія (процес);

- величина – процес: *aimantation* – 1) магнітний момент (величина) 2) намагнічування (процес), *absorption optique* – 1) оптичне поглинання (величина), 2) оптичне поглинання (процес), *accélération* – 1) прискорення (величина), 2) прискорення (процес);

- величина – явище: *inductance* – 1) коефіцієнт самоіндукції (величина), 2) індуктивність (явище), *transmissibilité* – 1) коефіцієнт прозорості (величина), 2) проникність (явище), *gravitation* – 1) сила тяжіння (величина), 2) тяжіння, гравітація (явище);

- дія – результат дії: *irradiation* – 1) опромінювання (дія), 2) опромінення (результат дії), *ségrégation* – 1) ліквація (дія), 2) сегрегація (результат дії); *cristallisation* – 1) кристалізація (дія), 2) скупчення кристалів (результат дії);

- властивість – величина: *capacité de polarisation* – 1) поляризованість (властивість), 2) поляризаційна ємкість (величина), *densité* – 1) щільність, густина, насиченість (властивість), 2) питома вага (величина), *résistance à chaud* – теплостійкість (властивість), 2) опір тіла в нагрітому стані (величина).

Отже, кожне значення займає в семантичній структурі полісемічного слова певне місце залежно від його цінності для того чи іншого синхронного зрізу мови.

Лекційне заняття № 7

Тема: Фонетика. Вивчення звуків мовлення

План

1. Фонетика – наука про звуки.
2. Класифікація звуків.
3. Фонологія. Вчення про фонему.
4.Фонологічні системи мови.
5. Особливості звукового складу французької мови.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
75. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

I. Фонетика (від гр. phonetikos – звуковий) – це особлива лінгвістична дисципліна про звуки людської мови. Фонетика як наука вивчає звукові засоби мови в усіх їх виявах і функціях, а також зв'язок між звуковою і письмовою формою мови. Як складне явище звук може вивчатися у трьох аспектах:

1) акустичний / фізичний аспект розглядає звук як коливання пружного тіла у пружному середовищі. як фізичне явище звук характеризується силою (залежить від амплітуди коливань), довготою (залежить від часу коливань), висотою (зумовлюється частотою коливань), тембром (специфічним забарвленням, що складається з основного тону та шуму, їх комбінації, гармонічних обертонів і резонаторних тонів);

2) анатомо-фізіологічний аспект передбачає вивчення процесу творення звука, склад і роботу мовленнєвого апарату;

3) лінгвістичний / соціальний аспект звуків мовлення полягає в їх відношенні до змісту мовлення, тобто виконуваної ними у процесі спілкування функції. Фонетика вивчає звук як фізичне й анатомо-фізіологічне явище, власне лінгвістичні властивості звуків мовлення вивчає спеціальна наукова дисципліна – фонологія. Робота органів апарату мовлення, необхідна для утворення того чи

іншого звука, називається артикуляцією (від лат. articulare – членороздільно вимовляти).

Артикуляція звука складається з таких фаз:

екскурсії (від лат. excursio – початок, вилазка); витримки;

рекурсії (від лат. recursio – повернення).

Сукупність типових для носіїв даної мови навичок вимови утворює його артикуляційну базу. Артикуляційна база мови тяжіє над людиною при засвоєнні нею іноземної мови і виражається в акценті (від лат. accentus – наголос).

II. Ураховуючи як акустичні, так і артикуляційні ознаки, звуки мовлення поділяються на голосні та приголосні. Голосні звуки є чисто тональними, під час їх вимови інтенсивність струменя повітря слабка й напруження м'язів апарату мовлення рівномірне. При творенні приголосних звуків обов'язкова наявність шумів, виникнення перешкоди на шляху струменя видихуваного повітря; інтенсивність струменя повітря вища, ніж при вимові голосних, напруження м'язів апарату мовлення нерівномірне.

Голосні звуки класифікують за:

горизонтальним положенням язика (рядом);

за вертикальним положенням язика (підйомом);

за участю губ (лабіалізацією, від лат labia - губа) в утворенні звука;

за довготою;

за резонатором.

Основними критеріями, за якими поділяються приголосні звуки, є: співвідношення голосу і шуму;

місце утворення перешкоди;

характер перешкоди і спосіб її подолання;

наявність твердості та м'якості.

Усне мовлення постає у вигляді звукового ланцюга, який послідовно розпадається на такі ланки:

1) фонетичні фрази – закінчені за смислом ланки звукового ланцюга, який знаходиться між двома значними паузами;

2) мовленнєві такти – ланки звукового ланцюга, утворені єдиним напором струменя повітря, що видихається, відділяються одна від одної короткими паузами;

3) фонетичні слова – сукупність складів, об'єднаних одним наголосом і своїм особливим значенням.

4) склади – найкоротші, відносно самостійні, ланки звукоряду. У мовознавстві склалося кілька теорій складу (експіраторна, м'язового напруження, сонорна, тональна), однак жодна з них не дає повного і 20 вичерпного тлумачення складу. На практиці склади розподіляють на наголошені і ненаголошені, відкриті й закриті, прикриті та неприкриті

III. Вивчення звуків мови, їх акустичних і артикуляційних особливостей по суті почалося з часу зародження науки про мову. Справжнім лінгвістичним об'єктом звуки стали тоді, коли їх почали вивчати у співвіднесенні з планом змісту мови, з їхнім функціональним аспектом, тобто з виникненням фонології.

Вивчення звуків виключно з акустичного й анатомо-фізіологічного боку було б недостатнім без включення лінгвістичного (соціального) аспекту. Цей аспект звука вивчає спеціальний розділ лінгвістики – **фонологія** (від гр. fone – "звук" і logos – "слово, вчення"). Фонологія як наука розвивається з кінця XIX ст. у працях представників казанської лінгвістичної школи І. О. Бодуена де Куртене, В. А. Богородицького, М. В. Крушевського, у роботах Л. В. Щерби. Значний внесок у розвиток фонології зробили представники празької лінгвістичної школи (М. С. Трубецькой "Основи фонології" (1936 р.). Центральне місце у фонології посідає вчення про фонему.

Фонема (від гр. fone – "звук") – це мінімальна звукова одиниця мови, здатна відрізняти звукові оболонки різних слів і морфем. Фонеми співвідносні зі звуками, але не тотожні їм: звук – одиниця мовлення, а фонема – одиниця мови. Фонема – це загальне (абстрактне), що виявляється в різноманітних конкретних реалізаціях, тобто звуках. Кількість звуків у мовленні безмежна, кількість фонем у мові обмежена, науково визначена. Фонема є мінімальною неподільною одиницею мови, що виконує конститутивну, будівельну, інтеґраційну й дистинктивну (розпізнавальну) функції. Фонема як одиниця функціонального плану реально існує у вигляді різноманітних звуків, які прийнято називати алофонами (від гр. allos – інший і phone – звук), чи варіантами фонеми.

Головний вияв (інваріант) фонеми – це її реалізація в ізольованій позиції або сильній позиції (позиції максимальної диференціації).

Позиційний варіант – це реалізація фонеми, зумовлена її позицією у слові. Комбінаторним варіантом є реалізація фонеми, зумовлена впливом сусідніх звуків.

Факультативний варіант – можлива, але не обов'язкова реалізація фонеми, напр.: r у німецькій мові в будь-якій позиції може реалізовуватися як передньоязикове або як увулярне "картаве".

Використовуються такі ознаки фонем:

1) ознаки за способом творення звуків: проривність, фрикативність, зімкнено-прохідність, африкативність тощо;

2) ознаки за місцем творення звуків: передньоязиковість, задньоязиковість, середньоязиковість, губність (лабіальність), глотковість (фарингальність), горловість (ларингальність) тощо

3) м'якість і твердість;

4) довгота і короткість;

5) назальність (носовий характер) – неназальність (ротовий характер);

6) відкритість – закритість.

IV. Фонологічні системи мови.

Дуже важливою особливістю фонеми є її належність до звукової будови конкретної мови, її фонологічної системи. Фонологічні системи мов відрізняються: кількістю фонем (гавайська мова – 13 фонем, німецька – 36, англійська – 40-44, українська – 41-45, абхазька – 71); співвідношення голосних і приголосних (французька мова – 16 голосних / 17 приголосних, німецька – 15 / 18 + 3; організацією фонемних груп; складом фонологічних пар і рядів;

функціонуванням фонем у потоці мовлення; співвідношенням фонем при їх чергуванні.

V. У французькому алфавіті **26** букв, які по-різному читаються залежно від їх позицій у слові та розміщення діакритичних знаків. Фонетична система французької мови має **16** голосних, **17** приголосних та **3** напівголосних-напівприголосних. Французький мовний потік складається не з окремих слів, а з **ритмічних груп**, тобто смислових груп слів, які об'єднані одним наголосом на останньому складі. Необхідно зауважити, що ритмічна група може складатись з одного чи декількох слів. Всі службові слова (артиклі, прийменники, вказівні і присвійні прикметники...) наголосу не мають і складають єдину групу із повнозначними словами . **До ритмічної групи відносяться**:

1. повнозначне слово + всі службові слова:

- дієслово + займенник – *elle parle* (вона розповідає);
- дієслово + частки заперечення – *elle ne lit pas* (вона не читає);
- дієслово + займенники, які заміняють прямий або непрямий додатки – *je le lui écris* (я йому про це пишу);
- іменник + артикль (означений, неозначений) – *le matin (ранок), un matin* (одного ранку)
- іменник + вказівний прикметник – *ce matin* (цього ранку);
- іменник + присвійний прикметник – *mon ami(e)* (мій друг (подруга));

2. повнозначне слово з усіма визначальними словами, які стоять перед повнозначним словом:

- іменник + прикметник + прислівник

C'est ma très belle robe (це моя дуже красива сукня)

- прикметник + прислівник

Je suis très contente (я дуже задоволена)

3. повнозначне слово з визначальним односкладовим словом, яке стоїть після повнозначного слова:

une feuille verte (зелений лист)

Je te comprends bien (я тебе добре розумію)

Якщо визначальне слово, яке стоїть після повнозначного слова, являється багатоскладовим, то воно утворює окрему ритмічну групу:

une feuille multicolore [yn foej / myltikɔlɔ:r]

Je te comprends parfaitement [ʒə tə kɔprã / parfɛtmã]

4. Сталі вирази або групи слів, які виражають одне поняття:

de temps en temps [də-tã-zã-tã] (час від часу)

У французькій мові в потоці мовлення важко вловити межу між словами. Це пояснюється характерними для французької мови явищами: зчеплення (Enchainement), голосового зв'язування (Liaison vocalique) і зв'язування (Liaison) звуків в мовному потоці.

1. Зчеплення.

Якщо слово закінчується на вимовний приголосний або групу неподільних приголосних, а наступне слово починається з голосного, то кінцевий виголошуваний приголосний попереднього слова утворює склад з початковим

голосним наступного слова. Зчеплення обов'язково як всередині ритмічної групи, так і між ними.

Elle_arrive. Il_écrit. Elle_indique. Une_heure. Cet_été. Cette_Américaine.

2. Голосове зв'язування.

Якщо слово закінчується на голосний, а наступне слово починається також з гласного, то при переході від голосного до голосному вібрація голосових зв'язок не припиняється. Це - голосове зв'язування. Воно може бути як всередині ритмічної групи, так і між ними.

Elle va à_ la gare.

3. Зв'язування.

Якщо всередині ритмічної групи одне слово закінчується на невимовний приголосний, а друге починається з голосного або німого **h**, то невимовний кінцевий приголосний першого слова стає вимовним, зливаючись з початковим голосним наступного слова і утворюючи з ним один склад.

При зв'язуванні приголосні **s і x стають дзвінкими** і переходять в **z,** приголосний **d** оглушується і переходить в **t, f** як **v,** але тільки в двох виразах: neuf ans, neuf heures.

Anna est très_heureux. Il est deux_heures. Je voir un grande_ arbre. Il est neuf_heure.

В словах mon, on, ton, son, en, зв’язування останньої букви є обов’язковим. При цьому звук [n] стає чітко вимовним. *Charle est mon_ami.*

Випадки обов'язкового зв'язування:

1. Між артиклем, присвійним або вказівним прикметником і наступним за ними словом:

mes élèves [me-ze-'lɛ: v]

les amis [le-za-'mi]

2. Між словом, вираженим прикметником або числівником, і іменником:

Ces vieux amis [se-vjø -za-'mi]

3. Між займенником-підметом і дієсловом або між дієсловом і займенниками-**en і y.**

nous appelons [nu-za-'plõ]

nous habitons [nu-za-bi-'tõ]

Parlez-en [par-le-'zã]

Allez-y [a-le-'zi]

4. Між дієсловом і займенником-підметом при інверсії:

Parlent-ils? [par-lə-'til]

5. Між допоміжним дієсловом 3-ї особи однини і множини і дієприкметником минулого часу:

il est allée [i-lɛ-ta-'le]

6. Між дієсловом-зв'язкою в 3-му особі однини і множини та іменною частиною присудка:

il est instituteur [i-lɛ-tês-ti-ty-:r]

7. Між прийменниками **dans, en, chez, sous, sans, des** і наступними за ними словом:

en été [ã-ne-'te]

dans une rue [dã-zyn-'ry]

8. Між словами **très, bien, plus, trop** і наступним за ними словом:

très avare [trɛ-za-'va:r]

9. У стійких словосполученнях:

de temps en temps [də-tã-zã-tã].

Зв'язування не допускається:

1. Між підметом, вираженим іменником, і присудком:

mes amis / écrivent [me-za-mi-e-'kri: v]

2. Між займенником-підметом і будь-яким наступним за ним словом при інверсії:

sont-ils intéressants? [so -ti-lɛ-te-rɛ-'sã]

3. Між іменником і наступним за ним словом (за винятком стійких словосполучень):

un prix élevé [oe-pri-e-'lve]

4. Зі словами, що починаються з **h** придихового:

les heros [le-e-'ro]

5. Перед числівником, що починається з голосного або з **h** німого:

les / onze livres [le- õz-'li:vr]

cent / un [sã-'oe]

Виняток: dix-huit, vingt-huit

6. Після сполучника **et**:

Vous et / elle [vu-e-ɛl]

Лекційне заняття № 7

Тема: Словотвір. Основні способи словотворення у французькій мові

План

1. Словотвір. Види словотвору.
2. Деривація. Види деривації.
3. Суфіксація.
4. Префіксація.
5. Парасинтез.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.

5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Смущинська І.В. Французька лексикологія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 600 с.
7. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

I. Термін **«словотвір»** має два основних значення, які потрібно чітко відрізняти. В першому значенні він використовується для вираження постійного процесу творення нових слів у мові. В другому заченні **«словотвір»** означає розділ науки, який займається вивченням процесу творення нових лексичних одиниць. Залежно від рівня системи мови, до якого відносяться словотворчі засоби, розрізняють три основних типи словотворення: **фонетичний** (або ще як трактують терміном «ономатопея» – результат звуконаслідування, наприклад, дієслова типу coasser – квакати, miauleur – нявкати, pousser des cocoricos – кукурікати), **морфологічний, семантичний**.

Морфологічне і семантичне словотворення є найбільш важливими засобами утворення нових слів. Фонетичний словотвір служить не тільки для звуконаслідування, але й для створення вигуків, тобто слів, що виражають різні емоційні стани (chut – тсс!, тиша). При семантичному словотворенні форма слова не змінюється, змінюються лише його значення або функція, наприклад, voler – літати, voler – красти.

Морфологічний словотвір передбачає створення нових слів шляхом зміни форми вже існуючих за допомогою різних формальних засобів, за певними словотворчими моделям, наприклад, cendre (попіл) – cendrier (попільничка); porte (двері) + parole (слова) = porte-parole – представнику

II. Французькі слова утворюються за допомогою деривації (суфіксація, префіксація), абревіаціїї, скорочення, конверсії, запозичення, тощо. **Деривація** (la dérivation) – це процес утворення лексичних одиниць шляхом додавання афіксів до основи. Афікс може бути суфіксом або префіксом, наприклад spontanéité (спонтанність) є похідним від spontané (спонтанний). В цьому випадку додається суфікс té, який вказує на стан, процес. Також розрізняють такі типи деривації як:
1) Регресивна. Вона утворюється за допомогою суфіксів: agresser – aggression – agresseur;
2) La dérivation impropre (безафіксальна деривація) – здійснюється шляхом зміни граматичної категорії без зміни форми: sauf (прикметник – цілий, неушкоджений), sauf (прийменник – крім, хіба що). На сьогоднішній день термін la dérivation impropre ототожнюють з конверсією (la conversion).

До типів словотворення відносяться *суфіксація, префіксація, словоскладання, абревіація, конверсія, запозичення та усічення.*

III. Суфіксація є одним з продуктивних способів словотвірної системи сучасної французької мови. Суфікси здатні вказувати на належність слова до тієї чи іншої частини мови, іноді зазначають лексико-семантичний розряд нового слова, нерідко мають оціночно-стилістичне значення, вказуючи на ставлення

мовця до позначуваного явища чи на стилістичну приналежність слова. Оскільки суфікс визначається особливим класом морфем, а морфема є знаком, тому, суфіксу, як і будь-якому іншому мовному знаку, притаманне значення.

Отже, розглянемо деякі суфікси, які беруть активну участь у процесі утворення нових лексичних одиниць.

Іменниковий суфікс ***-ation*** ∠ лат. *-atio (-ationem*). Це суфікс книжного походження, його дублет – народна форма *-aison*, яку використовували для творення іменників від основ дієслів. Суфікс *-ation* приєднується тільки до дієслівних основ першої дієвідміни. Наприклад: *vibrer* ‘коливатись’ → *vibration* ‘коливання’, *exciter* ‘збуджувати’ → *excitation* ‘збудження’, *varier* ‘варіювати’ → *variation* ‘варіація’, *dilater* ‘розширювати, збільшувати об’єм’→ *dilatation* ‘об’ємне розширення’, *moduler* ‘модулювати’ → *modulation* ‘модуляція’. Серед іменників з суфіксом *-ation* є слова, які закінчуються на ***-isation***. В більшості випадків вони утворені від дієслів на *-iser*: *polariser* ‘поляризувати’ → *polarisation* ‘поляризація’, *électriser* ‘електризувати’ → *électrisation* ‘електризація’. Форма *-isation* розглядається як варіант суфікса *-ation* .

Суфікс ***-(t)ion*** ∠ лат. *-(t)ionem*. Іменники з цим суфіксом теж утворюються від дієслів першої групи: *presser* ‘пресувати, здавлювати’ → *pression* ‘тиск’, *fuser* ‘плавити, синтезувати’ → *fusion* ‘плавлення, синтез’, *diffuser* ‘дифундувати’ → *diffusion* ‘дифузія’, *disperser* ‘диспергувати’ → *dispersion* ‘дисперсія’. Семантично суфікси *-isation, -(t)ion* щільно корелюють, надають термінам конкретнішого, вужчого значення порівняно з суфіксом *-ation*.

Суфікс ***-age*** ∠ лат. *-aticum* утворює нові слова від дієслів і майже не приєднується до іменників. Цей суфікс виражає стан, дію або результат дії, фазу технологічного виробництва: *pomper* ‘накачувати’ → *pompage* ‘накачування’, *doper* ‘легувати’ → *dopage* ‘легування’, *raffiner* ‘рафінувати, очищувати’ → *raffinage* ‘рафінування, очищення’, *allumer* ‘освітлювати, запалювати’ → *allumage* ‘освітлення, запалювання’, *sécher* ‘сушити’ → *séchage* ‘сушіння’, *bavarder*‘балакати’ → *bavardage (балачки).*

Суфікс ***-ateur*** – науковий дублет суфікса *-eur* ∠ лат. *-atõrem*. На сучасному етапі він виявляє тенденцію до фізичної і технічної спеціалізації: *condenser* ‘конденсувати, ущільнювати’→ *condensateur* ‘конденсатор’, *transformer* ‘трансформувати, перетворювати’ → *transformateur* ‘трансформатор’, *osciller* ‘осцилювати’ → *oscillateur* ‘осцилятор’, *modérer* ‘послаблювати’ → *moderateur* ‘сповільнювач, регулятор’, *accumuler* ‘акумулювати’ → *accumulateur* ‘акумулятор’.

Формант ***-eur*** утворює іменники від дієслів першої і третьої груп: *accepter* ‘приймати’ → *accepteur* ‘акцептор’, *collecter* ‘збирати’ → *collecteur* ‘колектор’, *onduler* ‘пульсувати, коливатись, перетворювати постійний струм у змінний’ → *onduleur* ‘інвертор, віброперетворювач’, *détecter* ‘детектувати’ → *détecteur* ‘детектор’. Утворює терміни, які позначають електротехнічні прилади або їх частини, машини, інструменти. Цей суфікс може також приєднуватися до основ прикметників, наприклад: *large* ‘широкий’ → *largeur* ‘ширина, амплітуда’, *longue* ‘довгий’ → *longueur* ‘довжина, протяжність’, *haute* ‘високий’ → *hauteur* ‘висота’.

Суфікс ***-ité*** ∠ лат. *-itas* – науковий дублет суфікса *-(e)té*. Іменники з цим формантом утворюють від основ прикметників; такі похідні і вихідні лексеми семантично пов'язані між собою. Наприклад, запозичений із латинської *rigidité* знаходиться в безпосередньому зв'язку з прикметником *rigide*. Деривати з цим суфіксом означають якість, властивість речовини. Найпродуктивнішими суфіксальними моделями є: *intense* 'інтенсивний, підсилений' → *intensité* 'інтенсивність, напруженість', *rigide* 'твердий' → *rigidité* 'твердість, жорсткість', *dense* 'щільний, густий' → *densité* 'щільність, концентрація', *mobile* 'мобільний, рухливий' → *mobilité* 'мобільність, рухливість', *rapide* 'швидкий, високочутливий' → *rapidité* 'швидкість, висока світлочутливість'.

Суфікси ***-tron*** / ***-on***. Перший суфікс утворює деривати, що позначають назви приладів, які необхідні для дослідження ядер атомів, елементарних та субелементарних частинок. Наприклад, *cosmotron* 'космотрон', *bêtatron* 'бетатрон' - це прилади, призначені для розгону до високих енергій протонів та електронів відповідно. Суфікс *-on* указує на властивість конкретної елементарної частинки чи променя. Наприклад: *électron* 'електрон', *positron* 'позитрон', *neutron* 'нейтрон', *nucléon* 'нуклон', (*muon*) 'мюон', (*pion*), 'піон'.

IV. Щодо **префіксації**, то вона продовжує залишатися одним з активних способів словотворення. З'являються все нові й нові префікси, з якими легко утворюються нові слова.

Із метою систематизації численних префіксів, які існують у французькій мові, їх згруповують за семантичними ознаками.

Найбільшу групу становлять *префікси заперечно-приватив*ного значення. Ці форманти «ніби» анулюють або нейтралізують якість чи дію, яку виражає основа. Приватівні префікси означають відсутність або вилучення того, на що вказує основа. Із цієї групи морфем найчастіше використовуються такі: ***dé- (dés-), di- (dis-), anti-, in-, a-***. У загальновживаній лексиці *dé- (dés-)* приєднують переважно до дієслів із суфіксом *-is* та народним *-er* першої дієвідміни. *: magnétiser* 'намагнічувати' → *démagnétiser* 'розмагнічувати' → *démagnétisation* 'розмагнічування', *sensibiliser* 'сенсибілізувати' → *désensibiliser* 'десенсибілізувати, знижувати чутливість' → *désensibilisation* 'десенсибілізація, зниження чутливості', *polariser* 'поляризувати' → *dépolariser* 'деполяризувати' → *dépolarisation* 'деполяризація', brancher 'включати'→débrancher → 'виключати', boutonner 'застібати' → déboutonner →'розстібати'.

Префікс *dé- (dés-)* в утворенні іменників може виступати як засіб вираження антонімічних відношень: *intégration* 'інтеграція, об'єднання' → *désintégration* 'дезінтеграція, розпад', *ordre* 'порядок, впорядкованість' → *désordre* 'безпорядок, невпорядкованість'.

Заперечний префікс *anti-* ∠ гр. *anti-* в словотворенні виражає повне заперечення того, на що вказує коренева морфема. Найбільшу продуктивність цей префікс виявляє для означення античастинок: *antibaryon* 'антибаріон', *anticorpuscule* 'античастинка', *antiélectron* 'позитрон', *antineutrino* 'антинейтрино', *antineutron* 'антинейтрон', *antinucléon* 'антинуклон', *antiparticule* 'античастинка', *antiproton* 'антипротон'. Крім того, *anti-* може приєднуватися до прикметників виражати ознаки, які протилежні основі:

antisymétrique ‘антисиметричний’*, antimagnétique* ‘антимагнітний, немагнітний’.

Велику групу утворюють *префікси із значенням інтенсивності*. Вони виражають високий, найвищий або, навпаки, недостатній ступінь вияву ознаки чи сукупності ознак: ***sur-, super-*** ∠ лат. *super-**,* ***hyper-*** ∠ гр. *hyper-**,* ***sub-, ultra-*** ∠ лат. *sub-**, ultra-*. Префікс *sur-* у більшості дериватів означає перевищення інтенсивності дії: *surdosage* ‘переопромінення’, *surexcitation* ‘перезбудження’, *surtension* ‘перевищення напруги’. Семантика цієї групи префіксів може збігатися, крім того, префікси можуть додаватись до одних і тих самих основ, наприклад *sur-* і *super-* можуть означати «над»: *surstructure* ‘надструктура’, *surcritique* ‘надкритичний’, *superstructure* ‘надструктура’, *supercritique* ‘надкритичний, суперкритичний’, *superbénéfice* ‘надприбуток’, *supercarburant* ‘бензин вищого гатунку’, superchampion ‘неодноразовий переможець’, ‘суперчемпіон’, *supermarché* ‘супермаркет’. Префікс *hyper-* означає велике підсилення якісної ознаки або дії: *hyperfocal* ‘гіперфокальний’*, hyperfréquence* ‘надвисока частота’*, hypercompression* ‘наддув’.

V. Одночасне приєднання до твірної основи префікса і суфікса називають **префіксально-суфіксальним способом словотворення, або парасинтезом.** Такий процес деривації не має спеціальних афіксальних морфем, які були властиві лише парасинтезу, а використовує засоби префіксального та суфіксального словотворення. Парасинтез належить до морфологічного словотворення, тому між вихідним і похідним словами існують словотвірні відношення. Парасинтетичне словотворення виникає, коли існує сильний семантичний зв’язок між вихідним терміном і тим, що утворився внаслідок префіксально-суфіксальної деривації, унаслідок чого зберігається основний перелік семантичних рис («семантичне ядро») терміна. Наприклад, прикметник *interatomique* ‘міжатомний’ походить від *atome* ‘атом’ і вказує на те, що знаходиться або що відбувається між атомами. За такою самою моделлю «префікс + основа іменника + суфікс» парасинтетичним словотворенням організовано прикметникові терміни: *son* ‘звук’ → *hypersonique* ‘надзвуковий’, *molécule* ‘молекула’ → *bimoléculaire* ‘бімолекулярний’, ‘*cylindre*’ циліндр → *polycylindrique* багатоциліндровий, *atome* ‘атом’ → *monoatomique* ‘одноатомний’, *granule* ‘зерно, гранула’ → *intragranulaire* ‘внутрішньозерновий.

Парасинтетична деривація малопродуктивна в утворенні іменників. Існує невелика кількість субстантивних похідних, які організовані префіксально-суфіксальним способом словотворення: *filtre* ‘фільтр’ → *hyperfiltration* ‘суперфільтрація’, *presse* ‘прес’ → *suppression* ‘зменшення тиску, усунення (перешкод), гасіння (променя)’, *presse* ‘прес’ → *dépression* ‘розрідження, зменшення тиску, вакуум’, *limite* ‘межа; границя’ → *délimiteur* ‘обмежувач’, *registre* ‘запис, записування’ → *enregistrement* ‘запис, реєстрація сигналу’. Вони формуються за тією ж моделлю, що й прикметникові парасинтетичні словоформи.

Префіксально-суфіксальний спосіб словотвору має найбільшу продуктивність щодо термінів-дієслів. Вони утворені з допомогою префіксів *dé-*, *é-*, та *em-* і, зазвичай, належать до першої групи: *forme* ‘форма, модифікація’ → *déformer* ‘деформувати’, *place* ‘місце’ → *déplacer* ‘заміщати, витісняти (атоми

речовини)', *clair* 'світлий' → *éclairer* 'освітлювати', *crème* 'вершки, піна' → *écrémer* 'сепарувати', *branche* 'гілка, відгалуження' → *embrancher* 'приєднувати, розгалужувати (електричні схеми)'. Заперечно-привативний префікс *dé-* разом із суфіксом *-er* надають дієсловам значення дії, яка нейтралізує або заперечує семантичні риси вихідного слова. Похідні, утворені з допомогою *é-*, та *em-* виражають приведення до стану, його зміну або надання нової якості. Приклади свідчать, що терміни-дієслова, які утворені парасинтезом, сформовано за моделлю «префікс + основа іменника (прикметника) + суфікс». Парасинтетичне словотворення значно поступається продуктивністю суфіксальному та префіксальному, що пов'язано із сполучуваністю афіксальних морфем із твірною основою.

Лекційне заняття № 8

Тема: Романські мови. Походження, утворення та поширення романських мов у світі.

План

1. Романські мови. Походження романських мов.
2. Класифікація романських мов. Історичні умови поширення.
3. Ретороманська мова.
4. Історія французької мови. Французька мова – мова міжнародного спілкування.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
5. Монжалєй Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
6. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
7. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

І. Романські мови – група мов і діалектів, що входять до індоєвропейської мовної родини. Романська (від лат. romanus "той, що стосується Риму") група мов пов'язана спільним походженням від латинської мови. Це латинське слово в ранньому Середньовіччі означало народне мовлення, відмінне як від класичної латини, так і від германських та інших діалектів. Романські мови як державні чи офіційні використовують 66 країн (у тому числі французьку – 30 країн, іспанську

– 23 країни, португальську – 8, італійську – 4, румунську – 2 країни). Французька та іспанська, крім того, є офіційними та робочими мовами Генеральної Асамблеї ООН. Загальна кількість мовців – близько 1млрд. Ядром формування романських мов є колишні землі Римської імперії навколо Середземного моря, де збереглося романське мовлення – це так звана «Стара Романія». Внаслідок колоніальної експансії у 16-19 ст. романські мови зазнали світового поширення («Нова Романія» або Латинська Америка та численні країни Африки).

ІІ. Умовно виділяють три підгрупи романських мов: **центральну, західну та східну.**

Центральна підгрупа. До неї належать: французька, італійська, ретороманська та сардинська мови.

Французька мова – офіційна мова Французької Республіки, Королівства Бельгії (як і нідерландська мова), Швейцарської Конфедерації (як і німецька, італійська та ретороманська), Канади (як і англійська), Республіки Гаїті, Монако, Великого Герцогства Люксембург (як і німецька), Андорри (як й іспанська та каталонська), а також у багатьох країнах Африки (Гвінеї, Заїрі, Конго, Малі, Нігері, Сенегалі, Чаді, Бурунді, Руанді та ін.). Кількість носіїв – 72 млн. Одна з міжнародних мов, офіційна і робоча мова ООН. Літературна мова утворилася в XVI ст. на основі діалекту Іль-де-Франс із центром у Парижі. Перші писемні пам'ятки належать до VIII ст. – "Рейхенауські глоси". Писемність – на основі латинської графіки.

Італійська мова – офіційна мова Італійської Республіки, Ватикану (як і латинська), Республіки Сан-Марино і Швейцарської Конфедерації (як і німецька, французька і ретороманська). Поширена також у США, ФРН, Аргентині, Франції, Бельгії, Ефіопії, Сомалі, Лівії та на Мальті). Загальна кількість мовців становить 37 млн. Літературна мова виникла на основі тосканських говірок. Помітну роль у формуванні та нормуванні літературної мови відіграла творчість Аліг'єрі Данте, Дж. Бокаччо, Ф. Петрарки. Писемність – на основі латинського алфавіту. Перші писемні пам'ятки сягають X ст. Італійська мова стала першою національною мовою в Європі.

Ретороманська мова – з 1938 р. одна з офіційних мов Швейцарської Конфедерації. Розмовляють нею понад 770 тис. осіб в Італії та 50 тис. у Швейцарії (дані 1987 р.). Дехто вважає, що існує три різні ретороманські мови: швейцарська ретороманська, тірольська ретороманська і фриульська. Писемність – на основі латинського алфавіту.

Сардинська (сардська) мова локалізована на острові Сардинія й прилеглих до нього островах. Користуються нею майже 1,5 млн. осіб. Функціонує переважно як розмовно-побутова мова. Вважається найархаїчнішою романською мовою. Писемність – на латинській графіці.

Західна підгрупа. До неї належать: іспанська, португальська, каталонська та провансальська мови.

Іспанська мова – офіційна мова Іспанії та 19 країн Латинської Америки. Поширена також на Філіппінах, в Африці та США. Загальна кількість мовців становить 332 млн. Одна з шести міжнародних мов, офіційна й робоча мова ООН. Має велику кількість діалектів. Літературна мова утворилася на основі

кастильського діалекту. Писемність – на латинській графіці. Найдавніша писемна пам'ятка – "Пісня про мого Сіда" (1140 р.).

Португальська мова поширена в Португалії, Бразилії, в деяких країнах Африки та Азії. Загальна кількість її носіїв перевищує 170 млн. Є офіційною мовою Португальської Республіки, Федеративної Республіки Бразилії, Республіки Анголи, Народної Республіки Мозамбік, Республіки Гвінеї-Бісау, Республіки Кабо-Верде та ін. Утворилася в XII-XIV ст. внаслідок змішування говорів півночі та півдня. Нині виділяють два варіанти португальської мови – португальський і бразильський. Перші літературні пам'ятки – пісні трубадурів (кінець XII ст.). Писемність – на основі латинської графіки.

Каталонська мова поширена в Іспанії (Каталонія, Валенсія, Балеарські острови), Франції (Руссильйон, Східні Піренеї), в Андоррі та на острові Сардинія. Чисельність мовців наближається до 8 млн. Літературна мова бере свій початок із XIII ст. Перші писемні пам'ятки датуються XI ст. Писемність – на основі латинського алфавіту.

Провансальська (окситанська) мова поширена на півдні Франції та в Альпійській Італії. Розмовляють нею майже 10 млн. осіб. Літературна мова існує з XI ст. (лірика трубадурів). Після приєднання Провансу до Франції функціонування провансальської мови різко обмежилося: в основному використовується в усно-побутовому спілкуванні.

Східна (Балкано-романська) підгрупа. До неї належать: румунська та молдавська мови.

Румунська мова – офіційна мова Румунії, якою розмовляють майже 26 млн. осіб. Утворилася на основі народної латини і мов корінного населення римської провінції Дакії. Перші пам'ятки писемності належать до початку XVI ст. Графікою спочатку служила кирилиця, а з 1860 р. – латиниця.

Молдавська мова локалізована в Молдові та деяких суміжних державах. Кількість її носіїв перевищує 2,5 млн. Дуже близька до румунської, тому багато хто вважає її варіантом (діалектом) румунської. Літературна мова повністю сформувалася в другій половині XIX ст. Писемність на основі кирилиці в 1989 р. замінена латиницею.

Мертвою романською мовою є латинська, якою користувалися до VI ст. Була державною мовою Давнього Риму. Багата на літературні твори (епос, лірика, драма, історична проза, юридичні документи, ораторське мистецтво – з VI ст. до н.е.). Після утворення на її основі різних романських мов служила літературною мовою в Західній Європі в середні віки. Мовою католицької церкви залишилася до наших днів. Була і є джерелом міжнародної наукової термінології. Офіційна мова (як і італійська) держави Ватикан.

За іншою класифікацією умовно виділяють чотири підгрупи романських мов: **галло-романську, італо-романську, іберо-романську і балкано - (дако-) романську підгрупи.**

Галло-романська підгрупа. До неї належать французька, провансальська і каталонська мови.

Провансальська (окситанська) мова поширена на півдні Франції та в Альпійській Італії. Розмовляють нею майже 10 млн. осіб. Літературна мова існує

з XI ст. (лірика трубадурів). Після приєднання Провансу до Франції в XIII ст. функціонування провансальської мови різко обмежилося: в основному використовується в усно-побутовому спілкуванні.

Каталонська мова поширена в Іспанії (Каталонія, Валенсія, Балеарські острови), Франції (Руссильйон, Східні Піренеї), в Андоррі та на острові Сардинія. Чисельність мовців наближається до 8 млн. Літературна мова бере свій початок із XIII ст. Перші писемні пам'ятки датуються XI ст. Писемність - на основі латинського алфавіту.

Італо-романська підгрупа. До неї входять італійська, сардинська і ретороманська мови.

Іберо-романська підгрупа. До неї належать іспанська і португальська мови.

Балкано - (дако-) романська підгрупа. До неї належать румунська та молдавська мови.

III. Ретороманська мова.

Загальновідомо, що в Швейцарії є чотири офіційні мови – італійська, німецька, французька і ретороманська. І якщо перші три мови є "великими" європейськими мовами, які мають статус офіційних в сусідніх державах, то ретороманська є унікальною мовою, якою розмовляють тільки в Швейцарії, і про яку широкому загалу майже нічого не відомо.The Local наводить низку цікавих фактів про найменшу офіційну мову

1. Романш – це романська мова народу ретів, який, як вважають, з'явився в Альпах приблизно в 500 р. до н.е. Коли римляни захопили цю землю, мова романш розвинулась як варіант вульгарної латини, так само як французька, італійська, іспанська та інші романські мови. Відтак романш ще називають ретороманською мовою.

2. За даними організації Lia Rumantscha, яка займається підтримкою культури романшів, загалом ретороманською мовою розмовляє приблизно 60 000 людей, переважно в кантоні Граубюнден, де вона є офіційною мовою кантонального рівня разом з німецькою та італійською. Ретороманською мовою розмовляє приблизно 20% жителів цього кантону. Організацію Lia Rumantscha було створено 1919 року, після того як масова міграція німецькомовного населення в ареали розповсюдження ретороманської стала загрожувати останній знищенням.

3. Фактично романш – це збірна назва п'яти письмових регіональних варіантів ретороманської мови: сурсільванський (sursilvan), сутсільванський (sutsilvan), сурміранський(surmiran), путерський (puter), вальядерський(vallader). Ці й інші розмовні діалекти розвинулись з часом по причині віддаленості багатьох сіл в Граубюндені, через яку людям з різних місцевостей було важко змішуватись. Двома найбільш вживаними варіантами є сурсільванський в західній частині кантону Граубюнден і вальядерський на сході, в нижній частині долини Енгадін. Сурміранський варіант використовують в центральних землях кантону, а путерський – в верхній частині Енгадіну. Найменш широко вживаним варіантом є сутсільванський.

4. В 1982 лінгвіст з Цюриху Хейнріх Шмід створив **стандартизовану письмову версію ретороманської мови**, відому як романш грішун (Romansh Grischun). Її використовують для представлення ретороманської мови в офіціальних текстах і на швейцарських банкнотах. Проте романші нею не розмовляють, а використовують варіант, властивий для місцевості, в якій вони проживають.

5. Найближчою мовою до ретороманської є італійська, зокрема діалекти регіону Ломбардія. В Середньовіччі було б дуже важко визначити кордон між ареалами розповсюдження цих діалектів і романшу. Найбільше на італійську ретороманська схожа в долині Енгадін. Протягом сторіч люди з цієї місцевості їздили в Італію на заробітки, повертаючись назад влітку. Відтак путерський і вальядерський варіанти романшу розвивались під впливом італійської мови. На відміну від італійської, в ретороманській мові відсутня голосна в кінці іменників чоловічого роду. Тим не менше, нескладно побачити подібність багатьох слів, наприклад, "озеро" італійською пишеться як lago, а ретороманською lag, "хліб" – відповідно pane і paun, "мур" – muro і mir.

6. На інші варіанти ретороманської мови сильніший вплив робить німецька. Ще з Середньовіччя в ретороманську мову проникло багато німецьких слів, наприклад, aber, що означає "але" як німецькою, так і ретороманською, а також schon, що означає "вже". "Хлопчик" ретороманською буде buob, а "дівчинка" -buoba, і обидва слова походять від слова Bueb, яке означає "хлопчик" в швейцарському варіанті німецької мови. В наш час романші більш орієнтовані саме на німецькомовну частину Швейцарії і всі вільно володіють також і німецькою мовою.

7. Навчання в місцевостях, де говорять ретороманською, відбувається на тому варіанті ретороманської мови, який там розповсюджений. Діти навчаються ретороманською з 1 по 6 клас, а з 7-9 переходять на німецьку, позаяк мають вміти вільно володіти нею, щоб потім отримати роботу. Проте для деяких предметів ретороманську зберігають. Відповідно, в кантоні Граубюнден підручники друкують п'ятьма варіантами ретороманської мови.

8. Ретороманська мова є національною мовою Швейцарії з 1938 року, але отримала статус офіційної на федеральному рівні тільки в 1996 і з обмеженим статусом порівняно з іншими офіційними мовами - італійською, німецькою і французькою. Держава зобов'язана спілкуватися з романшами ретороманською мовою, і романш грішун має використовуватись для оформлення офіційних документів, таких як паспорти і ідентифікаційні картки.

9. Найбільш популярними іменами для новонароджених серед романшів в 2015 році стали Алесья (Alessia) і Лорін (Laurin).

10. Фрази ретороманської мови:

Allegra – привіт
co vai? – як справи?
Bain – добре
bun di – добрий ранок
buna saira – добрий вечір
buna notg – доброї ночі

a revair – до побачення
grazia – дякую

IV. Територія Франції до початку І тисячоліття була заселена кельтськими племенами. Після завоювання Галлії Юлієм Цезарем у 58-51 роках до Р.Х., цими землями поширилась народна (вульгарна) латина, з якої і розвинулась французька мова.

Історія французької мови поділяється на шість головних періодів: галло-романський, старофранцузький, середньофранцузький, ранньої сучасної французької, класичної сучасної французької, теперішньої сучасної французької.

Галло-романський період тривав з V до VIII століття. Вульгарна латина у Галлії почала набувати особливостей, що відрізняли її від латини, якою розмовляли в інших районах Римської імперії. Глоси Reichenau були хорошим зразком цієї мови. Наприкінці V століття Галлія була завойована західногерманськими племенами салічних франків, які поступово зливаються з галло-римським населенням і дають країні своє ім'я після утворення Французького королівства у 843 році.

Старофранцузький період тривав з IX до XIII століття. У цей період діалект латини Північної Галлії перетворився на окрему мову (Langue d'oil) з власною граматикою. Перший текст цією мовою – "Страсбурзькі клятви" 842 року. Старофранцузька література почала розвиватися з X століття – складалися поеми, що звалися жестами (chansons de geste). Кращим зразком французького героїчного епосу є "Пісня про Ролінда". До X століття склалися два діалекти старофранцузької – північний (норманське, пікардійське та інші наріччя) та провансальський (гасконське, лангедокське та інші наріччя). Проте до XV століття французькою розмовляють тільки у центральному районі Іль-де-Франс. У провінціях, особливо у Провансі та Лотарингії, розмовляють на своїх мовах. Французька у цей період вже вивчалась у сусідніх країнах (особливо у Німеччині). У XI-XIII столітті, після нормансього завоювання, французька була мовою вищих класів у Англії, й справила величезний вплив на англійську мову. Цей вплив був настільки великий, що носії сучасної англійської не розуміють давньоанглійську (англо-саксонську), також вона була мовою хрестових походів у Левант (Сирію, Ізраїль).

Середньофранцузький період тривав з XIV по XV століття. У цей період відбулось багато змін у вимові та граматиці. Літературною мовою була обрана мова району Іль-де-Франс, мови інших провінцій стали занепадати. Французька замінила латину у адміністративних текстах.

Рання сучасна французька мова (XVI століття). Прагненням письменників цього періоду, наприклад "Плеяди", було піднести французьку мову до рівня латини. У 1549 Ж. дю Беллі публікує маніфест "Захист та прославлення французької мови". Видається роман "Гаргантюа та Пантагрюель" Франсуа Рабле, де французька проявилась у всій своїй багатобарвності. У 1539 королівський декрет (ордонанс) Франциска I наказує вживати французьку у діловодстві.

Класична сучасна французька мова (XVI-XVIII століття). У 1694 році створюється Французька академія, що складає нормативний словник та

граматику французької мови. Народна латина, що лежала в основі повністю змінилась: на місці довгих та коротких голосних виникають відкриті та закриті голосні, ненаголошені голосні були редуковані аж до їх повної втрати, перестають вимовлятись кінцеві приголосні. У цей період французька стала світовою мовою. Вона стає мовою вищих класів у багатьох країнах Європи. З колоніальною експансією Франції поширюється до Америки (Канада, Луїзіана, Карибські острови, Гвіана та ін.).

Сучасна французька мова. Початком власне сучасної французької мови вважається XIX століття. Між 1789 та 1918 була зафіксована вимова, що зберігається й у наш час. Стандартна французька ґрунтується на діалекті району Іль-де-Франс (який формально зветься франконським), що був офіційною стандартною мовою з середини XVI століття. У XX століття французька стала державною у колишніх французьких та бельгійських колоніях у Африці.

Французька мова для більшості жителів Франції є державною мовою. За Конституцією країни, французька мова набула статус офіційної у1992 році. Всі офіційні документи і договори повинні бути французькою мовою.

Французька мова займає особливе місце в світі. Французькою мовою розмовляють понад 200 мільйонів людей на п’яти континентах. Франкофонія об’єднує 68 держав та урядів. Французька мова є другою мовою після англійської за кількістю тих, хто її вивчає, і дев’ятою в світі за кількістю тих, хто нею розмовляє. Франція має найбільшу мережу закладів культури за кордоном, де французьку мову вивчають понад 750000 осіб.

Французька мова – одна з шести офіційних робочих мов ООН. З 185 країн-членів цієї організації 56 – франкомовні. Французька мова є одночасно робочою та офіційною мовою ООН, Європейського Союзу, ЮНЕСКО, НАТО, Міжнародного Олімпійського комітету, Міжнародного Червоного хреста та багатьох міжнародних правових інстанцій. Французька мова є офіційною мовою трьох міст, де розташовані штаб-квартири європейських інституцій : Страсбурга, Брюсселя та Люксембурга.

Лекційне заняття №9

Тема: Поняття про метод наукового дослідження. Типологія методів наукового дослідження.

План

1. Поняття про метод наукового дослідження.
2.Типологія методів наукового дослідження.
3. Методи емпіричного дослідження.
4. Методи теоретичного дослідження.
5. Математичні методи у мовознавстві, метод словникових дефініцій.

Література:

1. Галян О. В. Методологія наукових досліджень фізичної терміносистеми французької мови. *Актуальні питання іноземної філології: наук. журнал*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. №12. С. 46-51.
2. Галян О. В. Методологія наукових досліджень та академічна доброчесність. Видання друге, перероблене і доповнене. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 38 с.
3. Гребенюк Т. В. Академічна доброчесність. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 108 с.
4. Данильян О. Г. Методологія наукових досліджень. Харків : Право, 2019. 368 с.
5. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. 2-ге вид.. К : Алерта, 2019. 492 с.

Тези лекцій

І. Методологія – це вчення про систему методів наукового пізнання, вчення про застосування принципів, категорій, законів діалектики і науки до процесу пізнання і практики на користь здобуття нових знань. Методика наукового пізнання виражає певну послідовність вирішення конкретного наукового й практичного завдання, сукупність правил і порядок застосування використовуваних методів. Головною метою методології є вивчення тих засобів, методів та прийомів наукового дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання одержує нові знання про реальну дійсність. Розвиток методології науки пов'язаний з розвитком методів наукового пізнання дійсності.

ІІ. Метод (від грец. *methodos* - спосіб пізнання) – це спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулюють практичну та пізнавальну діяльність людей.

Таким чином, щодо наукового дослідження метод визначається як сукупність визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання певного суб'єкта чи явища.

Типологія методів наукового дослідження.

В сучасному наукознавстві успішно працює багаторівнева методологічна класифікація методів наукового пізнання, згідно з якою за ступенем спільності та сферою дії методи наукового пізнання поділяються на *загальні філософські, загальнонаукові, окремо наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні методи дослідження*.

Загальні методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо не регламентовані, не піддаються формалізації та математизації і не замінюють спеціальних методів (методів окремих наук).

Методи окремих наук – це сукупність способів та принципів пізнання, прийомів і процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій науці. **Загальнонаукові методи** дослідження можна класифікувати залежно від рівнів пізнання – *емпіричного або теоретичного*, на яких вони (методи) застосовуються.

На емпіричному рівні переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), раціональний момент тут наявний, але має підпорядковане значення. Тому

досліджуваний об’єкт відображається переважно з боку зовнішніх зв’язків та проявів, що доступні живому спогляданню. Збирання фактів, їх первинний опис, узагальнення, систематизація – характерні ознаки емпіричного пізнання.

III. До основних методів, які використовуються на **емпіричному рівні дослідження**, можуть бути віднесені: ***спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, абстрагування, аналіз і синтез.*** Теоретичний рівень дослідження пов’язаний з більш глибоким аналізом фактів, з проникненням у сутність досліджуваних явищ, з пізнанням та формулюванням законів, тобто з поясненням реальної дійсності.

Спостереження – це цілеспрямоване, систематичне, планомірне, активне вивчення предметів та явищ реальної дійсності, що знаходяться в природному стані або в умовах наукового експерименту. Під спостереженням також розуміють апробацію, обґрунтування висунутих гіпотез або проміжних результатів дослідження. Вчений використовує спостереження з метою збору наукових фактів для винайдення способу розв’язання проблеми (висування та доведення гіпотези).

Наукові факти – відбиті свідомістю факти дійсності, причому перевірені, осмислені та зафіксовані мовою науки у вигляді емпіричних суджень.

Порівняння – один із найбільш поширених методів пізнання, який дозволяє встановити подібність та розбіжність предметів та явищ. Недарма говорять, що «все пізнається в порівнянні». У результаті порівняння виявляється те загальне, що притаманне ряду об’єктів. Різновидом порівняння є аналогія.

Аналогія – метод наукового дослідження; завдяки якому досягається пізнання одних предметів і явищ на основі їх подібності з іншими. Одним із різновидів методу аналогій є метод моделювання.

Моделювання – метод наукового пізнання, що ґрунтується на заміні предмета або явища, що досліджуються, на їх аналог - модель, що містить істотні риси оригіналу.

Вимірювання – це метод дослідження, за допомогою якого визначається числове значення деякої величини з використанням одиниці вимірювання об’єкта.

Експеримент – метод емпіричного дослідження, що базується на активному та цілеспрямованому втручанні суб’єкта у процес наукового пізнання явищ та предметів реальної дійсності шляхом створення контрольованих та керованих умов, що дозволяють виділяти визначені якості, зв’язки в об’єкті, що досліджується, та багатократно їх відтворювати.

Абстрагування – метод, який дає змогу переходити від конкретних питань до загальних понять і законів розвитку. Зміст цього методу полягає в суттєвому відволіканні від несуттєвих властивостей, зв’язків, відносин, предметів та в одночасному виділенні, фіксуванні певних сторін цих предметів, які цікавлять дослідника.

Конкретизація – метод дослідження предметів у всій їх різноманітності, у якісній багатогранності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів.

Аналіз – метод дослідження, що полягає в уявному або практичному розчленуванні цілого на складові частини, кожна з яких аналізується окремо у межах єдиного цілого.

Синтез – метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета (об'єкта чи явища), розчленованого в процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет (об'єкт чи явище) як єдине ціле.

IV. До основних методів, які використовуються на **теоретичному рівні дослідження**, можуть бути віднесені: ***індукція і дедукція, ідеалізація, формалізація та інші***.

Індукція – метод дослідження, при якому загальний висновок про ознаки множини елементів виводиться на основі вивчення цих ознак у частини елементів однієї множини.

Дедукція – метод логічного висновку від загального до часткового, тобто спочатку досліджують стан об'єкта в цілому, а потім його складові елементи.

Метод ідеалізації – конструювання подумки об'єктів, яких немає в дійсності або які практично нездійсненні. Мета ідеалізації - позбавити реальні об'єкти деяких притаманних їм властивостей і наділити (подумки) ці об'єкти певними нереальними і гіпотетичними властивостями.

Формалізація – метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури у знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад, мовою математики.

V. Мовознавство є тією гуманітарною наукою, яка першою стала використовувати ***математичні методи*** для дослідження свого об'єкта – і для одержання, і для оформлення (запису) своїх результатів. Особливого поширення в мовознавчих дослідженнях набула статистика та побудова моделей і графіків. Помітним явищем у лексикографії стали частотні словники. Оскільки розвиток і функціонування мови, структура різноманітних мовленнєвих ланцюжків, використання мовних одиниць і категорій підпорядковуються не жорстким, а ймовірнісним закономірностям, то для їх вивчення стали застосовувати математичну теорію ймовірностей. Такі поширені в лінгвістиці поняття, як частота, коливання частот, вибірка, середня вибіркова частота, запозичені з математики. Для формального опису мов ефективно використовують поняття і методи математичної логіки.

Історичний метод дослідження є важливим знаряддям пізнання суспільних явищ та процесів. Його сутність полягає у вивченні всіх явищ та процесів у динамічному розвитку, становленні та у зв'язку з конкретними етапами історії суспільства.

Метод словникових дефініцій дає змогу узагальнити значення термінів, виявити відмінності семантичних рис і отримати повний лексикографічний опис семантичних компонентів.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Абревіація – спосіб творення нових слів шляхом поєднання початкових складів кількох слів або перших літер слів словосполучення.

Адстрат – ознаки мовної системи, що виявляють тривалий вплив однієї мови на іншу в процесі контактування різних етносів.

Акронім – абревіатура, що складається з початкових літер або звуків слів твірного словосполучення.

Акронімія – це утворення слова шляхом з'єднання початкових літер слів, які входять до вихідних словосполучень:

Активна лексика – це слова, які активно використовуються у мовленні.

Алфавітне письмо – звуко-буквене письмо, в якому один знак існує для передачі одного чи кількох звуків і в якому розрізняють консонантне і консонантно-вокалічне письмо.

Аморфні (ізолюючі) мови – це мови, які характеризуються незмінністю форм слів, що виступають самостійно, а не залежать від інших.

Антоніми – це різні за звучанням слова, що виражають протилежні, але співвідносні одне з одним поняття.

Афіксація – це приєднання до кореня або основи афіксів (префіксів, суфіксів, інфіксів, флексій).

Білінгвізм, або двомовність – вільне володіння і практичне коментування двома мовами, що відбувається або при мовних контактах, або при вивченні нерідної мови.

Глоса – коментар або ж пояснення незрозумілих, діалектних, часто іншомовних слів і виразів.

Говір – це група однотипних говірок, що споріднені між собою рядом специфічних мовних ознак, якими вони більш-менш відчутно відрізняються від інших груп говірок; це територіально окреслене діалектне утворення, яке характеризується певною сукупністю діалектних ознак.

Говірка – це найдрібніша діалектна одиниця, що охоплює мову одного, а іноді й кількох цілком однотипних з мовного погляду населених пунктів, між якими немає будь-яких територіально виражених мовних відмінностей, за винятком чисто індивідуальних особливостей мовлення, викликаних індивідуальними

дефектами мовців, а також рівнем освіти, загальної культури, родом заняття певного індивідуума чи певної групи людей.

Граматика – наука, яка вивчає способи й засоби словозміни та будову словосполучення і речення

Деетимологія – втрата у свідомості мовців етимологічного зв'язку з похідними словами.

Денотат – це реальний предмет, який є об'єктом найменування, носій ознаки.

Дескриптивізм – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо).

Диференціація, або мовна дивергенція, – утворення з однієї мови кілька споріднених мов або діалектів.

Діалект – це група споріднених говорів, що характеризуються системою спільних ознак, якими ця група виразно відрізняється від іншої групи говорів.

Діалектизми – це слова, які вживають у своєму мовленні носії певних діалектів.

Загальне мовознавство – одна з основних наукових дисциплін мовознавства. Загальне мовознавство вивчає мову як загальнолюдське явище, її структуру й закономірності функціонування і є теоретичною, методологічною базою для конкретного мовознавства.

Закон мовної економії – прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін.

Запозичення – елемен чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція та ін.), який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес (запозича́ння) переходу елементів однієї мови до іншої.

Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури.

Зіставний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

Ієрогліфи – це умовні знаки, що передають ціле поняття, слово.

Інтеграція, або мовна конвергенція, – утворення однієї мови із кількох споріднених мов або діалектів.

Інтерлінгвістика – наука, що вивчає міжнародні мови, в тому числі й штучні, як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція – взаємодія мовних систем в умовах білінгвізму.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Комунікативна лінгвістика – розділ мовознавства, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації.

Комунікативна функція мови – функція спілкування між людьми, народами.

Конструктивний метод – необхідність конструювання, моделювання теоретичних об’єктів.

Креоли – люди мішаного породження, від батьків двох рас, білої та кольорової.

Креольські мови – це піджини, які стали рідною мовою для якихось етнічних груп.

Лексикологія – наука, яка вивчає словниковий склад мови, значення слів, зміну цих значень, походження значень.

Метод – сукупність визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання певного суб'єкта чи явища.

Міжнародні, або світові, мови – це мови, що характеризуються великою поширеністю за межами свого ареалу і виконанням найбільшої кількості функцій.

Мови міжнаціонального спілкування – це мови, що використовуються як засіб спілкування між людьми різних націй всередині багатонаціональної держави.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовний знак – цеодиниця мови, тобто букви, які складаються як із звукових знаків (фонем), так і з відповідних їм друкарських, графічних знаків.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовна сім'я – це сукупність мов, що походять від однієї мови-основи (прамови).

Мовний сексизм – це дискримінація за статтю в мові.

Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.

Мовні універсали – явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Мовознавство – наука про мову, її природу й функції, внутрішню структуру, закономірності існування та розвитку, а також реалізацію цих загальних рис у конкретних мовах.

Омоніми – слова, які мають однакову форму, але різні значення.

Описовий метод – система дослідницьких прийомів, які використовуються для характеристики мовних явищ, опису системи мови на певному етапі її розвитку.

Паралінгвістика – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (жести, міміка).

Парасинтез або префіксально-суфіксальний спосіб словотворення – одночасне приєднання до твірної основи префікса та суфікса.

Піджин – ділова мова зі спрощеною граматикою та обмеженим лексичним складом, що виникає на різномовних територіях переважно для торговельних відносин.

Піктографія – це малюнкове письмо, тобто передача інформації за допомогою малюнків.

Порівняльно-історичний метод – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для дослідження споріднених мов для виявлення закономірностей їхнього розвитку.

Префіксація – це творення нових слів або форм слова за допомогою префіксів.

Психолінгвістика – наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини.

Пуризм – навмисне усунення іншомовних слів із мовлення. Семасіологія – наука про значення слова.

Семіотика – наука про спільні властивості знаків і знакових систем, а мова – найбільша знакова система.

Синоніми – це слова близькі / тотожні за значенням, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення чи стилістичним забарвленням або і тим і іншим.

Слово – це фонетично і граматично оформлена основна значуща одиниця мови, яка характеризується самостійністю, лексико-граматичною співвіднесеністю та відтворюваністю в мовленні як готова цілісна структурно-семантична одиниця.

Словотвір – це розділ науки, який займається вивченням процесу творення нових лексичних одиниць.

Соціолінгвістика – наука, що вивчає вплив суспільства на мову і мови на суспільство.

Структурний метод – дослідження не окремих мовних фактів, а мови як системи структурних одиниць з певними відношеннями.

Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.

Суфіксація – це утворення нових слів або граматичних форм шляхом приєднання суфіксів до кореня або основи.

Фонетика –наука, яка вивчає звуковий склад мови, способи утворення звуків, їх акустичні й артикуляційні особливості, фонетичні процеси, поділ слів на склади, інтонацію, наголос, фонетичне членування мовленнєвого потоку.

Функціональна лінгвістика, або функціоналізм, – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування.

Штучні мови – це мови, які не народжуються стихійно у процесі практичної діяльності людства, а придумуються, винаходяться окремими людьми.

Перелік питань до підсумкового контролю

1. Зародження науки про мову у давній Індії.
2. Зародження науки про мову у давній Греції та Римі.
3. Зародження арабського мовознавства.
4. Мовознавство в епоху середньовіччя та Відродження.
5. Формування порівняльно-історичного мовознавства в західній Європі. Лінгвістична концепція Фрідріха Шлегеля.
6. Формування порівняльно-історичного мовознавства в західній Європі. Лінгвістична концепція Франца Боппа.
7. Формування порівняльно-історичного мовознавства в західній Європі. Лінгвістичні концепції Расмуса Раска та Якоба Гримма.
8. Порівняльно-історичне мовознавство. Лінгвістичні концепції Августа Шлейхера та Йогана Шмідта.
9. Молодограматичний етап у мовознавстві. Лейпцизька лінгвістична школа.
10. Лондонська лінгвістична школа.
11. Наукові течії початку XX ст. Школа «Слів і речей».
12. Наукові течії початку XX ст. Естетична школа.
13. Наукові течії початку XX ст. Неолінгвістика.
14. Мовознавство на сучасному етапі. Когнітивна лінгвістика.
15. Функціональна лінгвістика.
16. Психолінгвістика.
17. Гендерна лінгвістика.
18. Комп’ютерна лінгвістика.
19. Мова і комунікація.
20. Принципи успішної комунікації.
21. Прийоми визначення генетичної спорідненості мов.
22. Основна проблематика лінгвістичних дослідженнь на сучасному етапі.
23. Описовий метод як один із традиційних методів вивчення мови.
24. Перетворення і трансформації як експериментальні методики.
25. Психологічний напрямок у мовознавстві.
26. Вивчення психології мовлення.
27. Психолінгвістичні методи дослідження мови.
28. Нейролінгвістичні підходи до вивчення мовних явищ.
29. Статистичні та кількісні методики і прийоми дослідження явищ мови.
30. Основні методики і прийоми структурного вивчення мови.
31. Фонологія. Фонологічні системи мови.
32. Особливості звукового складу французької мови.
33. Граматична система мови. Граматичні категорії.
34. Морфологічні категорії.
35.Синтаксис. Поняття про словосполучення.
36. Речення як одиниця синтаксису. Типи речень у французькій мові.
37. Синонімія. Види синонімів.
38. Антонімія. Види антонімів.
39. Полісемія. Основні типи полісемії.
40. Словотвір. Види словотвору.

Рекомендована література:

Основний перелік:

1. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 280 с.
2. Галян О. В. Вступ до мовознавства: навч.-метод. видання. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 88 с. Рекомендовано НМР ВНУ імені Лесі Українки (протокол №8 від 20.04.2022 р).
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 464 с.
4. Смущинська І. В. Французька лексикологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 600 с.
5. Швед Е. В., Дацьо О. Г. Навчально-методичні розробки для студентів факультету іноземної філології. Ужгород : УжНУ, 2021. 60 с.

Додатковий перелік:

1. Степаненко В.С. Теорія мовленнєвої діяльності й породження мовлення. Полтава : Довкілля, 2019. 406 с.
2. Коваль Л. М. Психолінгвістика. Вінниця : Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 2021. 68 с.
3. Чуєшкова О. В. Термін гендер і його похідні як ядро терміносистеми гендерної лінгвістики *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 237–239.
4. Широков В. А., О.В. Булгаков О.В., Заїка Н. М. та ін. Корпусна та когнітивна лінгвістика. Київ: 2018 рік. 246 с.
5. Giraud V. La Civilisation Française. Sydney : Wentworth Press, 2018. 64 p.
6. Njiké J. N. Civilisation progressive de la Francophonie. Paris : Clé International, 2018. 192 p.

Навчально-методичне видання

Галян Оксана Віталіївна

Загальне мовознавство

для студентів денної та заочної форм навчання

Навчально-методичне видання

Друкується в авторській редакції